

UNIVERZITA KARLOVA V PRAZE
Katolická teologická fakulta

Dana VODÁKOVÁ

**Počátky církevní organizace v Jihlavě a
v jejím bezprostředním okolí ve
středověku**

Vedoucí bakalářské práce: Mgr. Stefan Scholz

PRAHA 2006

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracovala samostatně a v seznamu literatury uvedla veškeré informační zdroje, které jsem použila.

V Praze dne 17.7.2006

.....

Chtěla bych poděkovat mému vedoucímu bakalářské práce Mgr. Stefanu Scholzovi za cenné rady, připomínky a ochotu se kterou mi vždy pomohl. Rovněž bych chtěla poděkovat Mgr. Petru Hrubému, který mi poskytl některé zajímavé studijní materiály.

Obsah

Úvod.....	4
Stručný vývoj historiografie a archeologického zkoumání Jihlavska.....	5
Přírodní podmínky a počátky osídlení	9
Geomorfologie, orografie a hydrografie	9
Osídlení	11
Historie osídlení ve světle písemných pramenů.....	15
Otázka vzniku nového města po královské fundaci.....	21
Osada stará Jihlava.....	25
K lokalizaci a stáří jihlavské farnosti	29
Nové farní centrum a jeho vztah ke staré farnosti.....	36
Současný kostel sv. Jana Křtitele	41
Architektonický vývoj nynějšího kostela sv. Jana Křtitele.....	43
Archeologické a stavebně-historické poznatky.....	45
Nejstarší románská stavební fáze	46
Druhá, raněgotická stavební fáze kolem roku 1270.....	47
Podoba a funkce románské svatyně	48
Vyhodnocení	51
Literatura:.....	53
Seznam zkratek:	59
Historiografické prameny:	60
Písemné prameny	60
Obrazové prameny	61
Seznam obrazové přílohy:.....	62
Seznam fotografické přílohy:.....	62
Seznam listin přiložených v příloze:.....	63
Resume	64

Úvod

Českomoravská vysočina se svým neproniknutelným hvozdem a podhorským podnebím stála dlouhou dobu na pokraji zájmu středověkého obyvatelstva. Její kolonizace tak probíhala v porovnání s ostatními částmi země s jistým zpožděním. A zde, na rozhraní Čech a Moravy se asi těsně před rokem 1200 konstituuje jedna ze zdejších sídelních komor, nepříliš významná osada, Stará Jihlava. Jak se však záhy ukázalo, mělo mít toto místo pro budoucí časy výsostné postavení, neboť se stalo hlavní pokladnicí českých zemí v první polovině 13. století. To už zde však byla Jihlava nová. V této době už je Jihlava široce zmiňována v nejedné dobové zprávě či listině. Královské Jihlavě se tak nejen díky tomu dostalo patřičného zájmu a její architektonické, sochařské i další památky jako i její osudy vyvolávaly následně badatelský zájem nejednoho amatérského nadšence pro historii i renomovaných historiků či historiků umění. Avšak rovněž stará předlokační osada skýtá řadu doposud nezodpovězených otázek. A nutno říci, že v mnoha z nich se konečné odpovědi ani nelze dopátrat a nezbyvá, než se spokojit s vysvětleními více či méně doložitelnými a pravděpodobnými. Předkládaná práce se zaměřuje právě na tuto osadu. Snaží se především shrnout dosavadní výsledky bádání, utřídit jednotlivé závěry a podat tak ucelenější obraz pravděpodobného vzniku a prvotního vývoje zdejší osady a předně pak její duchovní správy. Vycházeje přitom nejen z historických skutečností, ale také ze stavby kostela sv. Jana Křtitele, který, ač prodělal řadu změn, je patrně tichým svědkem i těchto začátků. Shledávám v tomto ohledu jako prvotní nutnost alespoň krátce se také zmínit o přírodních podmínkách tohoto regionu, které měly bezprostřední vliv právě na průběh zdejšího osidlování i další historii. Částečně se také dotýkám velmi pozoruhodné otázky, která by si zasluhovala ještě podrobnější a samostatné bádání a to v nadregionálním kontextu. Totiž otázky vztahů staré a nové farnosti a průběhu přenesení farních práv. Jak se ukazuje, nejednalo se o jednorázový čin, nýbrž šlo o poměrně složitý proces.

Stručný vývoj historiografie a archeologického zkoumání Jihlavska

Městu Jihlavě, jejím počátkům, uměleckým památkám i středověkému osídlení zdejšího regionu vůbec, byla věnována značná pozornost již od začátku 19. století. V této době to byly práce převážně německy píšících autorů, dějepisců či vlastivědců.¹

Nejstarší souborné práce se pak objevují v závěru devatenáctého století. Nalézáme zde jak rozbor pramenů z hlediska vědecké historické práce, tak i zájem o zhodnocení ve své době populárních pověstí o založení města.

Kostel sv. Jana Křtitele je nesporně svázán právě s nejranějšími počátky města Jihlavy a tak se i této poměrně nenápadné stavbě tato literatura věnuje.²

Další literatura je pak značně poznamenána nástupem fašismu a nacionalistických tendencí v Německu, jež se zde v prostředí tzv. německého jihlavského jazykového ostrůvku (Iglauer Sprachinsel)³ velmi markantně projevují.⁴ V souladu s vývojem diskuse o původu Němců v Českých zemích a obecně přijímaným názorem, vyzdvihují německou kolonizaci pro vývoj tohoto území.⁵

Tyto názory měly řadu zastánců, nicméně objevují se už i sondy, které toto obecně přijímané stanovisko vyvrací. Je to zejména podnětná práce Josefa Dobiáše.⁶ Ze syntéz se pak s touto problematikou potýká Josef V. Šimák.⁷

¹ Upozorňuji na to, že vybírám pouze některá díla důležitá pro danou problematiku.

Souhrnně VOBR, J.: Bibliografie okresu Jihlava, Brno 1988

² ALRICHTER, A.: Kolonisationsgeschichte der Iglauer Sprachinsel, In: ZVGMS XII, 1908
SCHWAB, E.: Das geschichtliche recht der Iglauer Sprachinsel, Wien 1919

D'ELVERT: Geschichte der Königlichen Kreis-und Bergstadt Iglau in Mähren, Brün, 1850

³ Jedno z nejkompaktnějších území ve vnitrozemí s německy mluvící minoritou, viz obr. 1. Téma „německého živilu“ v Čechách a na Moravě se objevovalo již dříve a působilo ostré střety mezi badateli a historiky, dělících se podle jazyka a národnosti, a to nejen v náhledu na region, nýbrž pro celé České dějiny. Srov. ŽEMLIČKA, J.: Počátky Čech královských 1198-1253, Proměna státu a společnosti, Praha 2002, s. 11-21

⁴ GÖTH, J. / SCHWAB, E.: Iglau, Jihlava 1936; SCHWAB, E.: Der Iglauer Kunstlandschaft. Igel-Land, 5, 1944

⁵ Z této doby pochází také zmínka od Dr. Schwaba, jenž zanechal krátkou zprávu týkající se archeologického nálezu kosterních pozůstatků u kostela sv. Jana Křtitele

⁶ DOBIÁŠ, J.: Německé osídlení ostrůvku jihlavského, In: Časopis archivní školy 8, 1931

⁷ ŠIMÁK, J.V.: České dějiny, Praha 1938

V 60. a 70. letech 20. století zaznamenává Jihlava značný nárůst stavebního ruchu a s tím spojený nárůst archeologických nálezů. Archeologické nálezy z období vrcholného středověku, tedy 13. století, byly zaznamenány jak v areálu uvnitř hradeb, tak v bezprostředním předpolí.⁸

Od konce 60. let se pak k problematice vzniku měst a tedy i Jihlavy prosazují názory Jiřího Kejře⁹. Nelze ani opomenout práce Františka Hoffmana zabývajícího se zejména středověkým právem a nejnověji pak i jihlavským místopisem.¹⁰ Z archeologického hlediska je pak významná první polovina 90. let, kdy se Jihlavsko stává předmětem zájmu středověkého pracoviště ústavu archeologické památkové péče v Brně a rovněž archeologického pracoviště Muzea Vysočiny v Jihlavě¹¹

⁸ KOTAS, J.: Středověká keramika z Jihlavy, Havlíčkova ulice, Přehled výzkumů 1973, s. 101

NOVOTNÝ, B.: Další nálezy ze středověkých jámeček v historickém jádru města Jihlavy, Přehled výzkumů 1976, 84-86; tentýž: Záchranný výzkum středověkých objektů v historickém jádru města Jihlavy, Přehled výzkumů 1977, 84-87; tentýž: Funde mittelalterlichen handwerklicher Erzeugnisse aus Iglau (Mähren) von der Hälfte des 13. bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts. Sien, Akademie der Wissenschaften, 22.

⁹ KEJŘ, J.: Městské zřízení v českém státě ve 13. století, In: ČSČH 27, 1979; tentýž: Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998

¹⁰ HOFFMANN, F.: Nové práce o jihlavském právu a počátcích Jihlavy, VSV Oddíl věd společenských 2, 1958; tentýž: Jihlavské právo, Havlíčkův Brod 1959; tentýž: Jihlavský městský stavební řád z roku 1270, Jihlava 1967; tentýž: České město ve středověku, Praha 1992; HOFFMANN, F. / JAROŠ, Z. / PISOVÁ, R. / SVĚŘÁK, V.: Jihlava. Historický atlas měst České republiky, Svazek č. 8, Praha – Jihlava 2000

¹¹ ZATLOUKAL, R.: Záchranný archeologický výzkum v presbytáři kostela Povýšení svatého Kříže v Jihlavě- Die Rettungsgrabung im Chor der St.-Kreuz-Kirche in Jihlava (Iglau), In: Vlastivědný sborník Vysočiny 9, oddíl věd společenských 1994, s. 205-213; tentýž: Nálezy dvou středověkých pecí typu hypocaustum v minoritském klášteře v Jihlavě- Der Befund der zwei mittelalterlichen Öfen des Hypocaustumtypus im Minoritenkloster in Jihlava (Iglau), In: Vlastivědný sborník Vysočiny 11, oddíl věd společenských 1996, s. 27-44; ŠEDO, O. / ZATLOUKAL, R.: Jihlava (okres Jihlava), ULICE Křížová 14, In: Přehledy výzkumů 1993-1994 1997, s. 204; ŠTROF, A. / ZATLOUKAL, R.: Jihlava (okres Jihlava), In: Přehledy výzkumů 1993-1994, Brno 1997, s. 205-206; ZATLOUKAL, R. / ZIMOLA, D.: Hornická kolonizace Jihlavska z pohledu archeologie. In: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě. Sborník. Jihlava 1999, s. 28-35; ZIMOLA, D.: Archeologické výzkumy v Jihlavě, In: Vlastivědný sborník Vysočiny 11, Oddíl věd společenských 1999, s. 3-25; tentýž: Jihlava (okres Jihlava), Přehledy výzkumů 41 (1999), Brno 2000, s. 166

Obecnější pohled s širokou základnou dobových souvislostí reprezentují práce Zdeňka Měřinského a Evy Zumpfe.¹²

Zajímavé jsou zejména jejich závěry o časové stratifikaci osídlování Jihlavska. Této problematice se pak významně věnoval Ladislav Hosák.¹³

V rámci monografického zpracování dějin českého státu v první polovině 13. století se poměrně obsírně počátkem Jihlavy zabývá Josef Žemlička.¹⁴

Vedle těchto historických prací se Jihlava stala předmětem zájmu velké řady historiků umění, kteří se však obraceli spíše k objektům, které vznikly již po královské fundaci a skromný kostelík, dnes ležící mimo vlastní historické centrum, unikl jejich bedlivějšímu zkoumání. Přece je však na místě uvést podnětné práce Evy Šamánkové a zejména pak Jiřího Kuthana.¹⁵

Nemalý význam pak má také encyklopedická a katalogizační činnost historického regionálního bádání.¹⁶ Nelze dále nezmínit práci K. Kuči, která je souborem informací nejen k jihlavské aglomeraci, ale i dalším městům na Českomoravské vrchovině.¹⁷ Stěžejní pro studium kostela sv. Jana Křtitele je článek Lubomíra Konečného, jenž zahrnuje i výsledky archeologické sondy v presbytáři tohoto kostela, které proběhly v roce 1984 v rámci oprav a položení nové dlažby.¹⁸

¹² MĚŘÍNSKÝ Z. / ZUMPFE E.: Der Bergbau und die Besiedlung des südwestlichen Mährens, AH, 2001, č. 26

¹³ HOSÁK, L.: Historický místopis země Moravskoslezské, Praha 1938; tentýž: Středověká kolonizace horního poříčí Jihlavy, ČSPS, 60, 1952

HOSÁK L. / ŠRÁMEK R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku, I–II, Praha 1970-80

¹⁴ ŽEMLIČKA, J.: Století posledních Přemyslovců, Praha 1986; tentýž: Čechy v době knížecí (1034-1198), Praha 1997; tentýž: Počátky Čech královských 1198-1253, Proměna státu a společnosti, Praha 2002

¹⁵ ŠAMÁNKOVÁ, E.: Jihlava, In: ZZP 10, 1950

KUTHAN, J.: Architektura v Přemyslovském státě 13. století, In: Umění doby posledních přemyslovců, Roztoky u Prahy-Praha 1982; tentýž: Přemysl Otakar II., král železný a zlatý, král zakladatel a mecenáš, Vimperk 1993; tentýž: Česká architektura doby posledních Přemyslovců, města, hrady, kláštery, kostely, Vimperk 1994

¹⁶ JAROŠ, Z./ KŘESADLO, K.: Historie a současnost Jihlavy, Jihlava 1984; titíž: Jihlava, kulturně historický průvodce městem, Jihlava 1996 ; JAROŠ, Z.: Gotická Jihlava, Jihlava 1993

¹⁷ KUČA, K.: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, II. díl, Praha 1997, Nalezla jsem zde několik rozporů ve srovnání s ostatní literaturou a prameny

¹⁸ KONEČNÝ, L.: K románské podobě a funkci kostela sv. Jana Křtitele, in: Rodná země, Brno 1986

Jihlava je dále rozsáhle zastoupena v odborné literatuře s úhlem pohledu na dějiny dolování a mincovnictví.¹⁹

V neposlední řadě se musím zmínit o nejnovějších pracích, které publikují výsledky archeologického výzkumu, který se od roku 1999, ale zejména po roce 2002 velmi zintenzivnil především zásluhou společnosti Archaia. Archeologické práce se však převážně týkaly současného historického jádra a nikoliv oblasti předpokládaného výskytu staré Jihlavy. Nutno však říci, že tato lokalita je již natolik poznamenána stavebními zásahy, že by archeologický výzkum zde byl nanejvýš ztížený.²⁰

¹⁹ VOSÁHLO, J.: Přehled historie jihlavského hornictví, In: Dolování stříbra a mincovnictví v Jihlavě, Jihlava 1999

²⁰ MERTA, D./ KOVÁČIK, P./ PEŠKA, M.: Jihlava (okres Jihlava), Husova ulice č. 28, parcela č. 3363 (akce A20/98), In: Přehled výzkumů 40, 2000; HOLUB, P./ HRUBÝ, P./ KOVÁČIK, P./ MERTA, D./ ZŮBEK, A.: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Jihlavě v roce 2002,- Vorläufige Ergebnisse Archäologischer Rettungsgrabungen in Iglau im Jahr 2002, In: Přehled výzkumů 44, 2002; HRUBÝ, P./JAROŠ, Z./ KOČÁR, P./ MALÝ, K./ MILITKÝ, J./ ZIMOLA, D.: Středověká hornická aglomerace na Starých Horách u Jihlavy, In: Památky archeologické 96, v tisku; HEJHAL, P./ HRUBÝ, P.: Dřevěná architektura 13. století v Jihlavě, Pehlřimově a Humpolci, In: Forum urbes medii aevi II., Brno 2005, str. 126-149

Přírodní podmínky a počátky osídlení

Geomorfologie, orografie a hydrografie

Oblast kolem horního toku Jihlavy se řadí na rozhraní vysočiny a pahorkatiny. Jihlavský katastr pak spadá do územního celku Křižanovské vrchoviny, jež je součástí Českomoravské vrchoviny. Tato je pak součástí vyššího orografického celku Česká vysočina, tvořeného moldanubickým masivem, do kterého z české části zasahuje výběžek středočeského plutonu, zastoupeného klasickými granitoidními horninami, jako jsou dvojslídé Granity a granodiority.²¹ V plášti masivu se pak mohou vyskytnout metamorfované horniny jako kordieritické ruly a migmatity. Horninou charakteristickou pro Jihlavsko jsou dvojslídne ruly a porfyrovitý syenit²². Zejména na výše uvedené metamorfity je vázán výskyt minerálů.

Javořická tabule (Javořice 837m, Měchův a Skelný vrch 786m) – Třešťská vrchovina (Velký Špičák 733m) – Křemešnická vrchovina (Křemešník 765m) – Čerínek (Čerínek 761m) a masiv v prostoru Pávov – Smrčná – Větrný Jeníkov (Roháč 684m), to jsou krajinné dominanty vymezující mikroregion, které zároveň napomáhají definovat přirozenou hydrografickou hranici Podunají a Polabí. Toto evropské rozvodí Labe (Sázava) – Dunaj (Jihlava) prochází severovýchodně od města.²³ Samotná řeka Jihlava se řadí do povodí Dyje. Její horní tok (přibližně po Kostelec u Jihlavy) je poměrně přímý a plynulý v otevřeném ponejvíce lučinatém údolí. Dále se však průběh toku výrazně mění, řeka se zařezává do terénu a vytváří poměrně hluboké údolí s meandry. V oblasti vlastního středověkého města sehrála významnou roli při modelaci terénu i říčka Jihlávka, přitékající od jihu.²⁴

Celý kraj kolem Jihlavy byl až do počátku vrcholného středověku pokryt pomezím pralesem. Lesní pokryv tohoto lesa byl složen z dřevin spadajících do různých klimatovegetačních stupňů, které se však mnohdy prolínaly v závislosti na

²¹ DEMEK/ NOVÁK A KOL.: Vlastivěda moravská, země a lid, Neživá příroda, nová řada sv.1, Brno 1992, s. 16

²² Důležité zejména jako stavební materiál

²³ Nějaký čas působila jako přirozená hranice oddělující Čechy a Moravu

²⁴ Pramení cca 17 km od města a tvořila poměrně výraznou osu středověkého osídlení

expozici a reliéfním terénu.²⁵ Z vegetačního hlediska můžeme rozlišit tři hlavní vegetační stupně. V údolí jsou to převážně bučiny.²⁶ Od výškové hranice okolo 600m byl jedlobukový les. Nejvyšší „horské“ polohy byly pokryty smrkobučinami. (Je však namístě zmínit, že přibližně okolo roku 1200 nastalo tzv. klimatické optimum, což mělo za následek zvýšení průměrných teplot a naopak nižší úhrny srážek. S tímto jevem pak můžeme spojit výskyt obilnářství i vysazování vinné révy v regionech a terénech u nichž to dnes nepřípadá v úvahu. Středověké zemědělské osídlení tak v této době obsazovalo i tyto terény, avšak při zhoršení podnebí se opět uchylovalo do nižších poloh či se transformovalo na osídlení dobytkařské či ovčácké.)²⁷ Z klimatovegetačního hlediska patří zdejší oblast k nejstudenějšímu stupni mírně teplého pásma s průměrem ročních teplot 6-7° C, což je charakteristika příznačná pro subhorské oblasti.

Šířka hvozdu na pomezí Čech a Moravy byla před započítáním kolonizace asi 80km. Přes lesy vedla trasa dálkové komunikace tzv. Haberská stezka (viz obr. 2) na níž vznikaly první sídlištní komory. Tato dálková cesta je doložena v Kosmově kronice.²⁸ K roku 1101, tudy snad prchali Oldřich Brněnský (†1113) a Litold Znojemský (†1112). V této době však patrně ještě nešlo o veřejnou zemskou cestu (strata publica).

²⁵ MĚŘÍNSKÝ, Z.: In: JANÁK, J./ BALCÁREK, P./ČAPKA, F./MĚŘÍNSKÝ, Z./ NEJEDLÝ, V./ TROJAN, J./ZAORALOVÁ, M.: Dějiny Brtnice a připojených obcí, Brno 1988, s. 13

²⁶ Právě tato biota pak byla nejvíce ovlivněna středověkou kolonizací

²⁷ HRUBÝ, P./ JAROŠ, Z./KOČÁR, P./KALÝ, K./MILITKÝ, J./ZIMOLA, D.: Středověká hornická aglomerace, (pozn. 20), v tisku

²⁸ Kosmova kronika česká, Praha 1972, s. 158; srov. NOVOTNÝ, V.: České dějiny I, část II. Od Břetislava I. do Přemysla I., Praha 1913, s. 412-413

Osídlení

Názor, vyskytující se po roce 1918 a zastávaný převážně německými badateli, že Jihlava s okolím byla obývána zbytky Markomanů, je zcela vyvrácen.²⁹ Také předpoklad, že zdejší region byl po dlouhou dobu neosídlen se zdá být překonaný, ačkoliv pro to nejsou ověřené doklady.³⁰ Jisté zpoždění je však patrné. Oblast pomezního hvozdu přiléhala v 11. až 12. století k zeměpanskému Bítovsku, které bylo součástí hradskeho obvodu náležejícímu znojenskému údělu.³⁰

Pronikání do zdejšího hvozdu se dělo zejména podél vodních toků a podél Haberské stezky. Po řece Jihlavě, proti proudu, sehrál jistou kolonizační úlohu benediktinský klášter založený v Třebíči (založen roku 1101), odkud byl sledován kolonizační proces na severozápad a sever. Důležitějším však byl pro oblast okolo staré Jihlavy patrně klášter Želiv (založen roku 1139 benediktíny, roku 1149 premonstráti). Jeho kolonizační činnost se ubírala jižním a zejména jihovýchodním směrem a to k řece Jihlavě a k tehdy pomyslné hranici Čech a Moravy a spadá do tzv. domácí vnitřní kolonizace³¹ (viz obr. 2). Zde je myslím dobré zmínit, že jak se dnes ukazuje, bývali v prvních fázích kolonizace klášterní majetky stále závislé na knížecích či šlechtických darech. Což naznačuje, že zdejší oblast náležela k zeměpanským územím a klášter zde v počátcích jen zprostředkovával a organizoval kolonizaci, a to spíš jako nástroj pozemkové politiky Přemyslovských knížat.³² Ke konci 12. století dosáhlo osídlení i jádra Českomoravské vrchoviny. Dokládá to i listina z roku 1203 o vymezení obvodu kostela v Rynárci na Pelhřimovsku.³³ Kolem poloviny 13. století hospodařili na želivském klášterství i němečtí sedláci, jak dokládá listina vztahující se k roku 1253, v níž se pro úkol

²⁹ DOBIÁŠ, J.: Německé osídlení, 1931, (pozn. 6); srov. HOSÁK, L.: Středověká kolonisace horního poříčí Jihlavy, In: ČSPS, LX, 1952, s. 144

³⁰ PÁTEK, A., J.: Vlastivěda moravská, II. Místopis, Jihlavský okres, Brno 1901, s.4

³⁰ MĚŘÍNSKÝ, Z.: Dějiny, 1988, (pozn. 25), s. 18

³¹ ŽEMLIČKA, J.: Čechy v době knížecí, 1997, (pozn.14), s. 272-295; tentýž: Počátky, 2002, (pozn. 14),s. 230-263 ; KLÁPŠTĚ, J.: Proměna českých zemí ve středověku, Praha 2005, s.276-292

³² KLÁPŠTĚ, J.: Proměna českých zemí ve středověku, Praha 2005, s. 176

³³ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 238

vytyčení lánů v krajině, která má být kolonizována, bere jako příklad rozvržení, které bylo použito na majetku želivského kláštera jež obhospodařovali Němci.³⁴

Zdejší území tedy patrně náleželo zeměpánu, jak vyplývá z dalších událostí. Do první třetiny 13. století se pak již klade hlavní proud kolonizace a ve 30. letech už je na zeměpanském Brtnicku i Jihlavsku v podstatě dobudována sídlištní síť³⁵ (viz obr. 3) Během první třetiny 13. století pokračuje i osidlovací proces prováděný šlechtickými rody, které dostávají v okrajové zóně na pokraji neosídlené oblasti výsluhou určitá území. Jedná se zejména o nově se konstituující nižší šlechtu.³⁶

První šlechta se utvářela zejména z předních úředníků vládnoucího rodu a z držitelů beneficií. Tito zpravidla využili svých pozic ve chvíli oslabení „*kdy se změnila existenční podstata monarchie a „stát“ ztrácel své pozice*“³⁷ a započali s „tichým“ převodem původně jen spravovaného do svého pozemkového vlastnictví (*predium*). Za těmito pak byla řada nižších úředníků jako: hradští komoří, vilikové, poslové, lovčí, lesníci či vojenští ministeriálové. Byly to lidé sloužící v rozličných družinách Přemyslovců, velmožů, vysokých prelátů či kněžen. Obecně byli označováni termíny: *camerari*, *villici*, *beneficiáři*, *castrenses* nebo *milites*. Řada z nich byla na hranici urozených a neurozených. Jejich vyživovací prostor se však záhy začal zužovat v přímé závislosti na tempu uplatňování pozemkové vrchnosti. „*Nižší beneficiáři přecházeli mezi nižší šlechtu, jako manové či ministeriálové vstupovali do služeb mocných pánů včetně krále nebo sociálně klesali.*“³⁸ Nic na tomto průběhu nezměnil ani odboj v letech 1248–49, naopak, porážka povstalců z řad starých beneficiářů tento diferenciační proces vrcholně středověké české společnosti jen dovršila.³⁹

Přerod beneficiární aristokracie v dědičnou šlechtu mladšího středověku začíná v polovině 12. století a v polovině století 13. se dá mluvit o jejím vrcholu. Až po této době transformace můžeme tedy označit tyto privilegované termínem šlechta a lze je také chápat jako skutečnou středověkou šlechtu, opřenou již o pozemkový

³⁴ KLÁPŠTĚ, J.: Proměna českých zemí, 2005, (pozn. 32), s. 229

³⁵ MĚŘÍNSKÝ, Z./ ZUMPFÉ, E.: Der Bergbau und die Besiedlung, 2001, (pozn. 12), s. 24

³⁶ Tamtéž: s. 24

³⁷ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 304

³⁸ Tamtéž: s. 353

³⁹ Tamtéž: s. 184, 185

majetek přecházející z generace na generaci.⁴⁰ (Také tato šlechta se, podobně jako předešlí benefičiáři, dále vrstvila což dokládá terminologie.)

Na zdejší území byli oněmi původně benefičiáři a pozdější nižší šlechtou snad i členové rodů, jejichž původ se mnohdy hledá v Rakousku (Např. Pincernové).⁴¹ Rekrutovali se pravděpodobně z okruhu bitovských či znojenských hradských úředníků.⁴² Kolem Kněžic to byly Hrutovici a mezi Stonařovem a Jihlavou Ranožirovci. Zdá se, že k tomuto rodu, který nosil v erbu znamení jeleního parohu, náleželi i Damián a Smil z Bílkova, kteří se objevují v přibyslavických listinách. První k roku 1224 a druhý v listině z roku 1262.⁴³ V druhém exempláři listiny o Borku, hlásícímu se k roku 1233⁴⁴ (podle J.Šebánka však spadajícímu do druhé poloviny 13. století), si želivský klášter stěžuje nejen na útlak synů Volframa, ale i Ranožira.⁴⁵ Tyto rody se ještě po polovině 13. století podíleli na osidlovacím procesu. Ten je charakterizován postupem od okrajových území a zahušťováním celé sítě kolem sídelních komor.

Za biskupa Jindřicha Zdíka (1126–1150) můžeme sledovat postupnou centralizaci církevní správy na Moravě, přičemž se archipresbyteru stali kanovníky katedrálního olomouckého chrámu. Diecéze členěné na arcijáhenství byly pod vlivem nových poměrů děleny na děkanáty a v polovině 13. století je v podstatě dotvořena farní síť tak, jak je známa z předhusitských let.⁴⁶ Přičemž tímto činem se výrazně posílil vliv diecézní správy oproti tradičnímu systému vlastnických kostelů kolonizační šlechty. Do 40. až 50. let 13. století se tedy utvořila farní síť a konstituují se i tržní osady jako centra panství, církevní správy, směny atd.

⁴⁰ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 352- 353

⁴¹ ŽEMLIČKA, J.: Čechy v době knížecí, 1997 (pozn.14), s.362; tentýž : Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 117,118, 369, 403, 485.

⁴² MĚŘÍNSKÝ, Z./ ZUMPFER, E.: Der Bergbau und die Besiedlung, 2001, (pozn. 12), s. 24

⁴³ HOSÁK, L.: Příspěvky v starém rodopisu moravském, In: ČSPSČ XLVI, 1938, s. 156

⁴⁴ CDB III, č. 43

⁴⁵ RICHTER, V.: Přechodní stavby v údolí Jihlávky, In: Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských, svazek IV., 1961, s. 25; Srov. DOBIÁŠ, J.: Německé osídlení, 1931, (pozn. 6), s. 60; srov. ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 239

⁴⁶ MĚŘÍNSKÝ, Z.: Dějiny, 1988, (pozn. 25), s. 28

Po této tzv. vnitřní (domácí) kolonizaci přišla do oblasti Českomoravské vysočiny vlna tzv. německé kolonizace.⁴⁷ Na jižní Moravě se předpokládá, že už zahušťovala a mnohdy převrstvila starší osídlení. Na Jihlavsku se tento proces klade převážně až do 40. let 13. století a dává se do souvislosti s objevením stříbrných rud.⁴⁸ Začala však už dříve a to někdy mezi léty 1226–1252.⁴⁹

⁴⁷ Srov. ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 25

⁴⁸ MĚŘÍNSKÝ, Z./ ZUMPFE, E.: Der Bergbau und die Besiedlung, 2001, (pozn. 12), s. 24

⁴⁹ DOBIÁŠ, J.: Německé osídlení, 1931, (pozn. 6), s. 47

Historie osídlení ve světle písemných pramenů

První písemné zmínky o Jihlavě nalzááme v listině papeže Honorio III. z roku 1226.⁵⁰ Nejedná se však o osadu, ale o označení řeky jako hranice majetku želivského kláštera. Podobně se pak v královské listině z následujícího roku 1227 zmiňuje řeka coby hranice vytyčující majetek.⁵¹ Z toho lze tedy vyvodit, že název řeky byl starší a osada dostala jméno podle ní. Samotný název (Gyglywa, Giglawa, Giglana, Iglawa, Iгла, atd.) vznikl pravděpodobně (a tento názor dnes převažuje) ze slovanského jbg bla „jehla,“ čímž se vyjadřovala okolnost, že řeka měla ostré kamenité dno. Německé Iglau by tak bylo přejato z češtiny v době, kdy písmeno H ještě nevzniklo z G, tedy ve 12. století.⁵² Toto vysvětlení podporuje i zajímavá okolnost na niž upozornil Jaroslav Mezník.⁵³ Pro Jihlavu se udržely až do nedávné doby dva názvy souběžně: český Jihlava a německý Iglau a tato dvojice se patrně udržela už z nejstaršího, tedy 13. století. Němci by v případě, že by jméno bylo germánského původu asi sotva měnili jméno Jihlava na „igla“. Rovněž je velmi nepravděpodobné, že by naopak Slované přešli od původního názvu Jihlava k Iгла a pak se zas k původnímu vrátili. Tyto okolnosti tak podporují hypotézu, že zde bylo staroslovanské sídliště.⁵⁴ Otazníkem však zůstává, zda tu Slované skutečně sídlili a bylo-li toto osídlení permanentní.

O Jihlavě je zaznamenáno svědectví již v listině hlásící se do roku 1174, kde je ve svědecké řadě uveden *Stanimir praefectus de Iglaua*.⁵⁵ Podobně v listině z roku 1214⁵⁶ figuruje mezi svědky „*Budis prefectus de Iгла*“.⁵⁷ (Zároveň je zde první

⁵⁰ CDB II, ed. FRIDRICH, G. A KOL., Praha 1912, č. 281

⁵¹ Tamtéž: č.305

⁵² HOSÁK, L./ ŠRÁMEK, R.: Místní jména I, 1970, (pozn. 13), s. 365

⁵³ MEZNÍK, J.: Jihlavské privilegium a počátky města Jihlavy, In: SAP 4, č.2, 1954, s. 21

⁵⁴ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 306

⁵⁵ CDM I., č.313

⁵⁶ CDM II, č. 65

⁵⁷ Srov. HOSÁK L.: Územní rozsah hradeckých obvodů moravských v 11. až 13. století, In: Pocta Zdeňku Nejedlému, Olomouc 1959, s. 150

zmínka o zemském sněmu.⁵⁸) Dřívější autoři tak vyvozovali, že zde bylo podstatně starší osídlení snad i s župním hradem apod.⁵⁹ Avšak jde o Bočkova falsa.

Bezpečné zprávy o Jihlavě pak pochází až z 30. let 13. století, kdy můžeme rozlišit dva okruhy listin. Listiny vztahující se k Želivskému klášteru a listiny ke klášteru Tišnovskému.

Nejstarším rokem na listinách je rok 1233. K tomuto roku se váže listina (z okruhu želivského) dokládající prodej držav kolem Humpolce a řeky Jihlavy. (*bona illa, que habuimus in Humpolz et super Giglava, villas videlicet Podole*)⁶⁰ Prodávajícím byl řád německých rytířů, zastoupený Heřmanem Balkem a kupujícím za obnos 100 hřiven byl Želivský klášter v jehož zájmu jednal opat Heřman. Výčet majetku je povšechný omezený na 5 vsí náležejících k humpoleckému zboží. K totožnému vročení se hlásí konfirmační listina olomouckého biskupa Roberta,⁶¹ v níž je majetek Jihlavského kostela zastoupen výčtem 14ti desátkových vsí. Jedná se patrně o falsum, ač se nepochybuje o jeho věcné správnosti.

Z následujícího roku 1234⁶² pochází listina markraběte Přemysla, která stvrzuje založení kláštera *Porta coeli* v Tišnově (první listina z okruhu tišnovského) a v níž markrabě vyměnil s nově vzniklým klášterem místo zvané *Trebow* (*Třebová, snad pozdější Moravská Třebová*)⁶³, které dostaly cisterciacky už od Přemysla Otakara I. za Jihlavu a Brtnici s řadou dalších osad. K této listině připojil pečeť i olomoucký biskup Robert, což svědčí o jeho podpoře.⁶⁴

⁵⁸ Srov. KAMENÍČEK, F.: Zemské sněmy a sjezdy moravské, díl I., Brno 1900, s. 1-2

⁵⁹ JIREČEK, H.: Morava do roku 1200, Župa Jihlavská, In: PA II.díl, 1859, s. 155; srov. PÁTEK, A., J.: Vlastivěda moravská, (pozn. 30), s. 49

⁶⁰ CDB III/1, č. 48, s. 48-49 (není zmíněno patrocinium) S. Dušková se v Kritickém komentáři (ŠEBÁNEK, J./ DUŠKOVÁ, S.: Kritický komentář k moravskému diplomati. Zpracování látky III. Svazku Bočkova moravského kodexu, Praha 1952, s. 20) vyjadřuje k této listině podezřívavě. J. Mezník v Jihlavské privilegium, (pozn. 53) o pravosti listiny tolik nepochybuje.

⁶¹ CDB III/1, č. 49, s. 49-50

⁶² CDB III/1, č. 88, s. 97

⁶³ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 304

⁶⁴ KUTHAN, J.: Fundace a počátky kláštera cisterciacek v Tišnově, In: ČMM, 93, 1974, s. 366

Naformátováno
písmo odstavce

Odstraněno:

Odstraněno:

Je zajímavé, že v této listině čítá Jihlavský majetek clo⁶⁵ a už jen 9 a půl osady. Půlenou osadou byl Pístov, o němž se soudí, že nepatřil mezi osady jihlavské fary, nýbrž že spadal pod svatyni v Rančířově, což byla ves založená Ranožirem.⁶⁶

Jisté vysvětlení, proč je v této listině zmíněn nižší počet vsí, poskytuje okolnost, že zdejší oblast leží, jak už bylo zmíněno, na předělu Čech a Moravy. Na začátku tvořila zemskou hranici mezi Čechami a Moravou pomyslná linie vedená uprostřed hvozdu. Prvním náznakem o konkretizaci bylo asi vedení hranice polabsko-dunajským rozvodím. Avšak v důsledku další kolonizace patrně došlo k posunutí této hranice až k řece Jihlavě. Tak zřejmě došlo k narušení původní celistvosti Jihlavského farního obvodu.⁶⁷ Je tedy nasnadě, že v naposled zmiňované listině byly uvedeny kromě samotné Jihlavy už jen ty Jihlavské statky, které ležely na moravské (pravé) straně řeky. Jihlavské statky už se tak zřejmě nekryly s původním farním obvodem. Pro tento předpoklad svědčí i listiny hlásící se do let 1226, 1233⁶⁸ mluvící o vymezení statku Borku, kde se spatřuje doklad, že desátkové vsi „severně ohbí řeky“⁶⁹ dostaly se dodatečně královským obdarováním Želivskému klášteru.

Předání Jihlavy cisterciáčkám potvrdil listem roku 1235⁷⁰ papež Řehoř IX. a přijal klášter pod svou ochranu i se vším majetkem. A rovněž král Václav I. na přání své matky královny Konstancie potvrdil roku 1238⁷¹ Tišnovu majetky.⁷² V potvrzovací listině z roku 1239⁷³ se už o Jihlavě ani Brtnici nemluví. V dalším potvrzení ze 7. prosince 1240⁷⁴ už si však panovník vymáhá Jihlavu a Brtnici od

⁶⁵ Toto clo bylo patrně clem průchodním na cestě, která směřovala z Čech na Moravu, jak naznačil už Zycha (ZYCHA, A.: Zur Ursprungsgeschichte der Stadt Iglau, In: ZVGMS XVI; 1912; s. 203) či Mezník (Jihlavské privilegium, pozn. 53, s. 20)

⁶⁶ RICHTER, V.: Přečodní stavby, 1961, (pozn. 45), s. 26

⁶⁷ SCHULZ, J.: Vývoj českomoravské hranice do 15. století, In: HG, 4, 1970, s. 54-56

⁶⁸ viz (pozn. 50) CDB II, č. 281; (pozn. 44) CDB III, č. 43 tato listina je zřejmě padělkem, který si nechal zhotovit želivský klášter při následných sporech a dokládal tak své nároky.

⁶⁹ KONEČNÝ L.: K románské podobě a funkci kostela sv. Jana Křtitele, In: Rodná země, Brno 1986, s. 408; srov. HOSÁK, L.: Středověká kolonizace, 1952, (pozn. 13), s. 144

⁷⁰ CDB III/1, č.120, s. 150

⁷¹ CDB III/1, č.180, s. 223

⁷² KUTHAN, J.: Fundace a počátky kláštera, (pozn. 64), s. 367

⁷³ CDB III/2, č.208, s. 269-270

⁷⁴ CDB III/2, č.260, s. 353

Odstraněno:

Odstraněno:

Odstraněno:

Odstraněno:

Odstraněno:

kláštera nazpět za náhradu. Přičemž se zmiňuje, že „*obou lokalit se měla dobrovolně vzdát již Václavova matka Konstancie (que mater nostra voluntarie resignavit), která zemřela 5. prosince 1240 (listinu ze 7. prosince vystavil Václav v Tišnově u příležitosti matčina pohřbu.*“⁷⁵

Za pravou je považována již zmiňovaná listina ze 4.dubna 1238, v níž je naposledy Jihlava potvrzena coby majetek tišnovských cisterciáčků.⁷⁶ V roce 1240 se však o směně mluví již v minulém čase. K znovunabytí Jihlavy a Brtnice by tak došlo v rozmezí 4. dubna 1238 až 1.května 1239.⁷⁷ Tento akt a převzetí kontroly nad Jihlavou a Brtnicí ulehčila panovníkovi i okolnost úmrtí markraběte Přemysla, který zemřel v polovině října roku 1239.⁷⁸ Příčinou, která nejpravděpodobněji stála v pozadí tohoto nového králova zájmu o Jihlavu a blízkou Brtnici je jednoznačně shledávána v objevu bohatých stříbrnosných žil. Král si tak zajišťoval naleziště i pozemek nutný k založení města i za cenu nevhodného odnětí „zbožného daru“. Takováto politika však nebyla ničím novým a byla zcela v souladu s dobou, neboť dolování představovalo pro zeměpány jeden z nejjistějších příjmů.⁷⁹ Podobně si kdysi na Altzellském klášteře zpátky za náhradu vymínil stříbrná naleziště mišenský markrabě Oto, aby zde založil horní město Freiberg.⁸⁰ Podobné situace však nalezneme i v našem prostředí a Jihlava tak rozhodně nebyla ojedinělým příkladem. Podobné okolnosti stály i u vzniku královského města Uherského Hradiště.⁸¹

Jakmile se začala ukazovat (a to zřejmě už v letech 1238–39) možnost velmi dobrého výdělků a celkový vzestup zdejší lokality, začali patrně němečtí rytíři litovat odprodeje a nejspíše se ho snažili zpochybnit. V tomto případě se želivší zaštiťovali králem. Neboť želivší premonstráti neměli písemného dokladu, který by vymezoval obvod jánské svatyně, uchýlili se zřejmě k vyhotovení fals. K těmto falsům se přiřazuje již zmiňovaná listina biskupa Roberta s výčtem 14ti desátkových vsí z roku 1233. Někdy se uvažuje, že stejně tak je falsem konfirmace Borku z roku 1233

⁷⁵ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 304

⁷⁶ MEZNÍK, J.: Jihlavské privilegium, (pozn. 53), s. 23

⁷⁷ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 304

⁷⁸ KUTHAN, J.: Fundace a počátky kláštera, (pozn. 64), s. 368

⁷⁹ MEZNÍK, J.: Jihlavské privilegium, (pozn. 53), s. 20

⁸⁰ ŠAMÁNKOVÁ, E.: Jihlava, In: ZPP 10, 1950, (pozn. 15), s. 162

⁸¹ KEJŘ, J.: Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 384-386

Odstraněno:

Odstraněno:

Odstraněno:

o věcné správnosti se však ani v tomto případě nepochybuje. Král spor ukončil ve prospěch želivských a v březnu roku 1243 jim potvrdil právoplatnost původní smlouvy s německými rytíři a držbu Humpolce i Jihlavy⁸². Aby mělo toto potvrzení ještě větší váhy, jsou v něm doslovné citace z listiny z roku 1233. Dodává ještě, že kostely, které byly vybudovány po této smlouvě v hranicích farnosti sv. Jana Křtitele nebo teprve budou vystavěny, rovněž spadají pod jejich duchovní správu. (*cum hiis, que vel post ipsum contractum constructe sunt, ecclesiis apud Gyglaua in terminis veteris parrochye, que sancti Johannis Baptiste titulo nuncupatur, vel in posterum divina providentia construerunt, ecclesie Syloensi libere et pacifice possidendas perpetum presentibus confirmamus*) Díky tomu, že nově město bylo založeno králem na sceleném zeměpanském majetku, náleželo by podle starých zvyklostí i patronátní právo budoucího městského kostela panovníkovi. Tím, že tedy král želivským potvrdil jejich starší nároky, vzdává se vlastně i patronátních nároků k nové faře.⁸³

Tato listina přináší, ale i další zajímavé informace. Dokumentuje probíhající kolonizaci, při které bylo pojišťování si budoucích kostelů v stávající farnosti (panství) běžným jevem.⁸⁴ Výstavba mladších kostelů ve starých obvodech bývala tedy častou příčinou sporů o jejich příslušnost i podnětem k falšování.

Žemlička v tomto činu vidí především doklad rozmachu hornických aktivit u staré Jihlavy, kdy patrně docházelo k neorganizovanému stavění dřevěných kaplí a kostelíků k čemuž vztahuje tuto zprávu.⁸⁵ Předpokládá totiž, že k pojišťování nového farního chrámu ještě tehdejší doba nenazrála.⁸⁶

O vzrůstajícím zájmu o Jihlavu může svědčit i listina z března 1243⁸⁷ v níž olomoucký biskup Konrád schvaluje postoupení majetků náležejících špitálu

⁸² CDB III/1, č. 49, CDM III, č. 37, CDB IV/1, č. 19A, s. 91 (verze 19B zaručené falsum)

ŠEBÁNEK, J./DUŠKOVÁ, S.: Kritický komentář, 1952, (pozn.61), s. 19-20, 211-214

⁸³ Toto vysvětlení podává J. Mezník. MEZNÍK, J.: Jihlavské privilegium, (pozn. 53), s. 24

⁸⁴ Falsum zakládací listiny dolnokounického kláštera z konce 13. století či v listina Přibyslava z Křižanova pro brněnský špitál (rok 1240), která je někdy také zpochybňována

⁸⁵ Na vedutě z roku 1647 je v okolí Starých Hor u Jihlavy, což byla lokalita s prospektorskou činností, znázorněna zástavba vesnického charakteru v centru s blíže nespecifikovanou, snad církevní stavbou. viz obr. 4

⁸⁶ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 306

⁸⁷ CDB IV/1, č. 18, s. 88-89, CDM III, č. 24

sv. Ducha v Brně k užitku johanitům.⁸⁸ Mezi blíže nspecifikovanými majetky je uveden i nějaký jihlavský majetek a to ještě před důležitým majetkem v Křižanově. (*tau in Brunna quam in Iгла ac in Crizans et locis alus*). Jakým způsobem mohl nedávno zřízený špitál (svěcení staveniště roku 1238) získat jihlavský majetek a o jaký majetek vskutku šlo zůstává otázkou. Zřejmě to nebyl ani zakladatel špitálu brněnský měšťan Rudiger (*Rudengerus*) ani Přibyslav z Křižanova, kdo tento majetek zajistil. Spíše se uvažuje o daru krále Václava (po smrti markraběte Přemysla roku 1239) v nedochované, ale připomínané listině pro špitál z let 1238–1240. Přičemž pro toto období se dá předpokládat, že dar se mohl týkat nejspíše kostela sv. Jana na staré Jihlavě. Komunitě brněnského špitálu byla udělena rovněž správa nad hospicem, jehož bylo při budování Jihlavy jistě zapotřebí a jehož podměstské počátky se hledají právě na staré Jihlavě.⁸⁹ V této souvislosti se dá připomenout, že až do roku 1243 si Želivský klášter činí nároky na jánskou faru a tímto by se vysvětlovalo také proti komu. Pro přijetí tohoto stanoviska hraje však rozhodující úlohu doba vzniku vlastního nového královského města Jihlavy.

⁸⁸ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 306; srov. KONEČNÝ L. : K románské podobě (pozn. 69), s. 414

⁸⁹ Takto interpretoval tuto zmínku o kostelech u Jihlavy Ivo Pánek, Míneovna v Křižanově a počátky města Jihlavy, ČMM 88, 1969 s. 267-274

Otázka vzniku nového města po královské fundaci

Hned na počátku uvádím, že tato otázka byla a je stále předmětem diskuse, přičemž nejcitlivějším bodem je přesnější časové vymezení, zejména starší literatura byla poznamenána Bočkovými falzy.⁹⁰ Většina badatelů se při svých úvahách opírá o písemné prameny a uměleckohistorické poznatky. Vycházejí pak z různých interpretací a souvislostí. Zde uvádím stručně některé z listin, na které se v tomto směru nejvíce odvolávají.

1240 – listina, kterou si panovník žádá Jihlavu zpět od Tišnovského kláštera.

1243 – uznání smlouvy mezi Želivským klášteřem a řádem německých rytířů Václavem I.

1243 – listina z března vydaná olomouckým biskupem Konrádem jež potvrzuje jakýsi majetek v Jihlavě špitálu sv. Ducha v Brně.

1249 – jihlavské privilegium (zřejmě falzum z konce 70. let 13. století zachycující zdejší městské a horní právo)

1249 – Král Václav si na Moravě, kterou držel Přemysl, vymínil polovinu výtěžku kutání v Jihlavě

1257 – přenesení Jihlavské fary

1258 – odevzdání Jihlavského špitálu želivskému opatu a jeho plebánu

1269 – královský zákaz skladu suken, olova, slanečků a jiného zboží v Německém (Havlíčkově) Brodě přičemž toto právo bylo uděleno Jihlavě.

1270 – Jihlavský stavební řád

1270 (přibližně) – Jihlavské horní právo

1272 – zmínka o pronajmutí tavírny a mincovny

Speciálně se vznikem města zabýval již A. Zycha, který kladl důraz na rok 1249.⁹¹ J. Dobiáš klade vznik města k roku 1235.⁹² Časovým úsekem vymezeným léty 1240–48 datuje počátky města L. Hosák,⁹³ který však v dalších pracích toto

⁹⁰ PÁTEK, A., J.: Vlastivěda moravská, (pozn. 30) s. 43-53; HRUDIČKA, A.: Topografie diecese Brněnské, Brno 1908, s. 352

⁹¹ ZYCHA, A.: Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Stödtepolitik der Premysliden, MVGD 52, 1914

⁹² DOBIÁŠ, J.: Německé osídlení, 1931, (pozn. 6), s. 74, 80-81

⁹³ HOSÁK, L.: Středověká kolonizace, 1952 (pozn. 13), s. 153

rozmezí posouvá do let 1233–43. Čtyřicátá léta považuje za adekvátní Z. Měřinský.⁹⁴ Vznik města v letech 1240–43 vidí J. Mezník, který analyzoval listinu tzv. velkého jihlavského privilegia, (listina A a B, CDB IV/1, č.177, s. 290-328) která se hlásí k roku 1249 a hrála vcelku významnou úlohu v diskuzi.⁹⁵ Rovněž historický atlas měst, hledá počátky města ve 40. letech.⁹⁶ Podle Františka Hoffmanna se ráz jihlavského hornického sídliště měnil v městský už od 30tých let 13.století.⁹⁷ Nejpozdější časové vymezení uvedl Jiří Kejř,⁹⁸ jenž spatřoval bezpečné poukazy počátků města až v letech od roku 1257. Avšak pod vlivem J. Pánka⁹⁹ posunul hranici vzniku před rok 1253.¹⁰⁰ Počátkům stavebního vývoje v Jihlavě se věnuje práce Radové-Štikové¹⁰¹ a rovněž tomuto tématu se věnoval A. Vošáhlík.¹⁰²

Nejnověji je však třeba zohlednit v tomto směru výsledky archeologických prací,¹⁰³ které naznačují spíše oprávněnost pozdějších datací pro vlastní založení města. Archeologie v tomto směru ukazuje, že Jihlava není typickou představitelkou základních dvou typů horních měst, ale že ji lze považovat za třetí vývojový typ. Je to město, které s těžebními areály prostorově nesouvisí, vzniká paralelně v nevelké

HOSÁK, L.: Jihlavský kraj, Historický místopis Moravy a Slezka v letech 1848-1960, úvodní svazek, Ostrava 1967, s. 95

⁹⁴ MĚŘÍNSKÝ, Z./ ZUMPFE, E.: Der Bergbau und die Besiedlung, 2001, (pozn. 12), s. 25

⁹⁵ MEZNÍK, J.: Jihlavské privilegium, (pozn. 53), s. 23

⁹⁶ HOFFMANN, F. / JAROŠ, Z./ PISKOVÁ, R./ SVĚRÁK, V.: Jihlava. Historický atlas měst České republiky, Svazek č. 8, Praha – Jihlava 2000, (pozn. 10), s. 7

⁹⁷ HOFFMANN, F.: České město ve středověku, Praha 1992, s. 40

⁹⁸ KEJŘ, J.: Zwei Studien über die Anfänge der Städteuerfassung in den Böhmischen Ländern, *Historica*, 16, 1969, s. 81-142

⁹⁹ PÁNEK, J.: Mistr Diviš a jihlavská listina, *ČMM*, 87, 1969

¹⁰⁰ KEJŘ, J.: Vznik městského zřízení, 1998, (pozn. 81), s. 121

¹⁰¹ RADOVÁ-ŠTIKOVÁ, M.: Poznatky a otázky o nejstarší zděné městské zástavbě plynoucí ze stavebního výzkumu sklepů, In: Sborník z celostátní konference středověké archeologie v Hradci Králové, 1977

¹⁰² VOŠÁHLÍK, A.: K počátkům stavebního vývoje měšťanských domů v Jihlavě, In: *Památky a příroda*, 8, 1981, s. 449-470

¹⁰³ Srov. KOVÁČIK/ MERTA: Záchrané archeologické výzkumy, Sborník Muzea Vysočiny XIII, oddíl věd společenských, (pozn. 20), s. 3-14

HOLUB, P./ HRUBÝ, P./ KOVÁČIK, P./ MERTA, D./ ZŮBEK, A.: Předběžné výsledky, *Přehled výzkumů* 44, (pozn. 20), 2002

Odstraněno:

Odstraněno:

vzdálenosti od nich na „zelené louce“.¹⁰⁴ A do jisté míry potvrzují tezi, že vlastní královské založení bylo už aktem vycházejícím z faktického vývoje.¹⁰⁵

Nepochybně zajímavou otázkou je, nakolik byla počáteční zástavba města dílem živelným a jakou roli zde sehrálo nově příchozí obyvatelstvo, zejména německé. „Právě Jihlavská se s největší pravděpodobností týká zpráva Kolmarské kroniky, podle níž se v roce 1249 „rozmnožili Němci v Čechách skrze ně král shromáždil ohromné bohatství z dolů na zlato a stříbro“¹⁰⁶ (Je nepopiratelné, že právě tito lidé byli často dobře obeznámeni s nejnovějšími technologickými postupy při získávání drahých kovů. Zda však nově příchozí horníci byli uvítáni se vstřícností či s odstupem, o tom prameny mlčí. Podle analogií z Uničova, se asi převážně starousedlíci netoužili sblížovat s „divokou hornickou cháskou“ a ani nově příchozí asi po těsném styku netoužili.¹⁰⁷)

Na tyto otázky lze částečně odpovědět s přihlédnutím k archeologickým zjištěním, která souzní i s písemným pramenem, tzv. Jihlavským stavebním řádem vydaným Přemyslem Otakarem II. roku 1270.¹⁰⁸ Tímto král stanovuje, „*aby domy at' byly postaveny kýmkoli, o nichž by se dalo soudit, že jsou k neprospěchu nebo škodě zmíněného města, byly úplně zbourány a aby napříště nebyly stavěny žádné domy, jejichž stavbu by nepředcházela rada a souhlas výše řečených měšťanů.*“¹⁰⁹

Listina však poskytuje i možnost pozměněného výkladu. Tento se totiž odvíjí od výkladu pojmu *casa*. Jestliže se pojmem myslí dům, lze privilegium vyložit jako reakci na problém chaotické zástavby města. Vezmeme-li však v úvahu druhý možný

¹⁰⁴ Z území uvnitř hradeb dosud v Jihlavě neznáme přesvědčivé důkazy o důlní těžbě, jako je tomu např. v Kutné hoře, Freibergu či jinde. HEJHAL, P./ HRUBÝ, P./ MERTA, D.: Měšťanská zděná zástavba středověké Jihlavy (k současnému stavu poznání) In: Forum Urbes medii Aevi III, Jihlava 2006

¹⁰⁵ MEZNÍK, J.: Jihlavské privilegium, (pozn. 53), s. 23

¹⁰⁶ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 307

¹⁰⁷ Tamtéž: s. 307

¹⁰⁸ RBM II, 677, s. 263-264; CDB V, č.602 Mnohé informace jsou obsaženy také ve formuláři Jindřicha Vlacha, jenž obsahuje znění mnoha listin pro česká a moravská města. Tento pramen bývá v souvislosti se zákazem přijímání vídeňských feniků kladen k roku 1270. HEJHAL, P./ HRUBÝ, P./ MERTA, D.: Měšťanská zděná zástavba, (pozn. 104), s. 2

¹⁰⁹ KUTHAN, J.: Přemysl Otakar II., král železný a zlatý, král zakladatel a mecenáš, Vimperk 1993, s. 186-187

Odstraněno:

Odstraněno:

výklad, tj. že slovo označuje dílnu, či tavírnu, pak toto opatření můžeme chápat jako kontrolu nad produkcí kovů.¹¹⁰

To, že stavební řád snad reaguje na neuspořádanou výstavbu můžeme spatřovat ve výsledcích archeologie. V severní části náměstí v Jihlavě to dokumentují nestandardní menší jednoduché stavby, které mohly být oněmi boudami, které si stavěli patrně nově příchozí horníci a jimž řád z roku 1270 učinil přítrž. Zodpovědět však, kdy na zdejší lokalitě začala vyrůstat první ponejvíce dřevěnohliněná architektura je i na základě archeologických nálezů nesnadné. Nejstaršími bezpečně datovatelnými artefakty jsou až stříbrné mince z poloviny 13. století.¹¹¹ Nezbyvá tedy než po konzultaci všech pramenů spokojit se s nejpravděpodobnějším časovým určením a výstavbu domů zasadit nejdříve do 40. let 13. století či krátce před polovinu století.

Nové město se začalo stavět na dosud neobsazené půdě, čímž byl prostor k vytvoření poměrně pravidelné šachovnice velkých domovních bloků seskupených kolem podélného rozlehlého náměstí. Při založení vlastního města sehrál zřejmě svoji roli i Eberhard, mincmistr za krále Václava I. a na počátku vlády Přemysla Otakara II. a zakladatel tzv. Havelského města na Novém městě v Praze a jeden z vlivných podnikatelů doby.¹¹² Rozlohou se nové město řadilo k jedněm z největších a jeho tržiště se téměř mohlo srovnávat s kolínským, vratislavským či krakovským. Záhy se také začalo s výstavbou kostelů. z nichž dva patřily žebravým řádům, (kostel Panny Marie minoritům, kostel sv. Kříže dominikánům) jejichž kazatelské a charitativní činnosti se v bohatnoucím novém městě otevíralo široké pole působnosti. Dalším kostelem byl pak farní kostel sv. Jakuba.¹¹³ O tom, že se stavbou se začalo či se s těmito stavbami počítalo již při výstavbě města svědčí jejich organické včlenění do městského půdorysu.¹¹⁴ Tak jak to je příznačné, nalézáme

¹¹⁰ HEJHAL, P./ HRUBÝ, P./ MERTA, D.: Měšťanská zděná zástavba, (pozn. 104), s. 33; srov. KEJŘ, J.: Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998, s. 80, 240

¹¹¹ HEJHAL, P./ HRUBÝ, P.: Dřevěná architektura 13. století ,2005, (pozn. 20), s. 126-149; tíž: článek sborníku FUMA III

¹¹² ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 307

¹¹³ ŠAMÁNKOVÁ, E.: Jihlava, 1950, (pozn. 15), s. 162

¹¹⁴ V tomto ohledu je dobré zmínit, že dle napsaných pramenů, tj. zejména historické mapy poukazují na to, že dnešní půdorysná situace města není výrazně pozměněná od vrcholně středověké a můžeme tak částečně vycházet i ze současné podoby. viz HOFFMANN / JAROŠ / PISKOVÁ /

klášterní komplexy včleněné do fortifikačního systému města při jeho branách. Pro budoucí městský kostel je pak vymezeno místo stranou od náměstí, avšak ne příliš, jen aby ruch a lomoz tržiště nevnikal do chrámových prostor. O založení těchto objektů nejsme spraveni žádnou listinou a tak se datace vzniku a stavebních fází opírá zejména o kunsthistorické bádání, (první listina se vztahuje až ke svěcení) historické souvislosti a nově též o archeologické poznatky.

Osada stará Jihlava

Lokalita, v níž se nachází kostel sv. Jana Křtitele (severovýchodně od centra města), je dnes součástí Jihlavy s příznačným názvem Staré město. Kostel je situován na výrazném ostrohu na levém břehu řeky s názvem Jánský vršek. Spojnicí k centru později založeného města je tzv. Špitálské předměstí.¹¹⁵ Západně od kostelíka je vedena železniční trať vedoucí do Veselí nad Lužnicí, která byla dokončena roku 1887. Přestože výkopové práce zřejmě zasáhly do bezprostředního obvodu dřívějšího farního okrsku, nenalezla jsem žádné zmínky o případných archeologických nálezech. Východním směrem od kostelíka je vedena silnice Polenská, od níž se zde odděluje silnice Havlíčková, směřující na hlavní nádraží. Právě v těchto nejbližších místech můžeme uvažovat o předlokační osadě. Její ekonomickou bází byla nejspíše zemědělská výroba, kontrola a údržba zdejšího úseku zemské stezky, což obvykle zahrnovalo výběr mýt, někdy povinný dočasný sklad transportovaného zboží a související trh. Rovněž zde jistě byly hostince, krčmy a další nezbytnosti zajišťující středověkou komunikaci (kovárny). Ze zmíněných okolností se tedy dá vyvozovat, že se jednalo o tzv. Trhovou ves, která v sobě integrovala řadu funkcí pozdějšího města.¹¹⁶

SVĚRÁK: Jihlava. Historický atlas měst České republiky, Svazek č. 8, Praha – Jihlava 2000. Archeologické výzkumy posledních let v prostoru náměstí, tuto hypotézu víceméně potvrzují, ovšem pokud se jedná o nejstarší kamennou zástavbu.viz příspěvek P. Hrubého.(HRUBÝ, P.: in: Forum urbes mediiaevi IV, v tisku)

¹¹⁵ Předpokládá se, že bylo nejstarší z Jihlavských suburbií.

¹¹⁶ KEJŘ, J.: Vznik městského zřízení,1998, (pozn. [81](#)), s. 366-388

Zda můžeme do staré Jihlavy a okolí klášterů již začátky prospektorské a důlní činnosti není nikterak doloženo.¹¹⁷ S přihlédnutím k faktu, kdy král věnuje Jihlavu tišnovským cisterciáckám, ale až po jisté době jim ji opět odebírá se spíše nabízí záporná odpověď.

Dle písemných zpráv můžeme určit *terminus ante quem* farního centra k roku 1233. Tj. v roce 1233 zde již stál farní kostel, kterému náleželo 14 desátkových vsí. Nejstaršími známými a písemně doložitelnými držiteli tohoto kostela jsou němečtí rytíři. Přímo se tedy nabízí otázka, zda to byli právě oni, kteří dali základ zdejší farnosti. Jakkoli by to mohla být lákavá hypotéza¹¹⁸, ukazuje se, že zdejší faru držel řád německých rytířů jen přechodně, na což poukázala J. Joachimová¹¹⁹. Zdejší oblast, jak už bylo zmíněno v kapitole o osídlování, se vši pravděpodobností patřila k zeměpanskému území, patrně propůjčenému k výnosu královny či se jednalo přímo o věnné statky královny Konstancie. Tomuto nahrává i skutečnost, že mezi královniny provincie patřilo i blízké Přibyslavicko¹²⁰ a nedaleké Jemnicko¹²¹. Ladislav Hosák tuto skutečnost dokládá listinou z roku 1231¹²², z které je zřejmé, že celé Bítovsko, rozdělené na (budějovickou) bítovskou a přibyslavickou provincii, patřilo královně Konstancii.¹²³ V tomto světle se pak zdají pochopitelnější i následné listiny vztahující se k Jihlavě, kdy se Jihlava dostává nově zřízenému tišnovskému klášteru (1234).

Z okolnosti, že Jihlava náležela královně se následně vyvozují i možnosti, jak se ocitla v držení řádu německých rytířů. S tímto objasněním přišla J. Joachimová¹²⁴. Poukázala, že Konstancie jihlavský a humpolecký majetek patrně využila ke krytí pohledávek, které měla vůči německým rytířům. Tyto pohledávky

¹¹⁷ HRUBÝ, P./ JAROŠ, Z./ KOČÁR, P./ MALÝ, K./ MILITKÝ, J./ ZIMOLA, D.: Hornická aglomerace na Starých hrách u Jihlavy, Památky archeologické 96, (v tisku)

¹¹⁸ Patrocinium sv. Jana Křtitele se s řádem německých rytířů úzce spojuje

¹¹⁹ JOACHIMOVÁ J.: Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů, In: Umění, 16, 1968, s. 495-501

¹²⁰ První listiny se hlásí k roku 1224, dochovaly se však až v pozdějších opisech. Blíže UHLÍŘ, J.: Zeměpanské Přibyslavice, Třebíč 1998

¹²¹ Lokátor Jemnice je ve falzu hodonínské lokační listiny ztotožněn s bítovským vilikem Petrem (1227). viz KONEČNÝ, L.: K románské podobě, 1986, (pozn. 69), s. 417

¹²² CDB III, č. 6

¹²³ HOSÁK, L.: Územní rozsah, (pozn. 57), s. 150

¹²⁴ JOACHIMOVÁ, J.: Fundace, (pozn. 119), s. 495-501

Odstraněno:

Odstraněno:

Odstraněno:

vznikly ze záměru koupit v Praze od německých rytířů jejich statky s kostelem sv. Petra a založit zde ženský klášter.¹²⁵ Došlo však k různým komplikacím, jimiž se zde nebudu podrobněji zabývat a Konstancie (podporovaná stále bez pochyby i králem) sice majetek od německých rytířů za vysokou částku kupovala, avšak k založení ženského kláštera došlo v Tišnově a nikoliv v Praze.¹²⁶ A to ještě v době, kdy pražské statky královna doposud nesplatila. Jako část úhrady, tak zřejmě dala německým rytířům jihlavské a humpolecké državy.¹²⁷ Zdá se také, že mohla mít i jistý podíl na zprostředkování odprodeje tohoto majetku želivskému klášteru. Svědčí pro to skutečnost, že želivský opat Heřman vystupuje jako svědek i na jiných královských listinách.¹²⁸ Ostatně zájem na tomto obchodu měl i samotný želivský klášter, neboť právě jemu připadla část vesnic z jihlavské farnosti poté, kdy se posunula zemská hranice. Tímto odkupem pak získával i druhou, větší část farnosti. Došlo tak k opětovnému sjednocení pod jedním majitelem a Želiv tak posléze mohl snáze uplatňovat své nároky v rozvíjejícím se regionu. Vznikl mu tak i jistý nárok na duchovní správu v pozdějším městě. (Zda však ze strany želivského kláštera sehrály už svoji roli i takovéto úvahy do budoucna nemůžeme nikterak dokázat.) Získání tohoto majetku pak bylo zcela v souladu i se směrem postupu kolonizace (převážně jihovýchodním směrem), kterou želivský klášter prováděl .

J. Joachimová se na základě listin také domnívala, že jihlavský i humpolecký kostel tvořily původně jednu farnost ležící na území Čech a Moravy, kde humpolecký kostel byl filiálním jihlavskému. Tomu však odporuje, že Jihlavsko zřejmě spadalo pod Bítovsko. Rozsah tehdejšího Bítovska je ztotožňován s rozsahem děkanátu telečského z roku 1668, kdy se nejvýchodněji kladou Jihlava, Luka, Heraltice, Okříšky, Stařeč, Roketnice, Lukov, Moravské Budějovice, Častohostice, Blížkovice, Bítov¹²⁹ (viz lokalizační mapa jihlavského vrcholně středověkého

¹²⁵ Dokládá to i královská listina hlásící se k datu 6. února 1233 (CDB III/1, č.30,s.28), v níž král chťeje napomoci tomuto úmyslu Konstancii věnuje újezd Vidžín a městečko Úterý s řadou dalších vsí. Jedná se však o zlistinění staršího darování, pro což svědčí další okolnosti. Viz. JOACHIMOVÁ, J.: Fundace, (pozn. 119) s. 496; srov. KUTHAN, J.: Fundace a počátky kláštera, (pozn. 64), s. 367

¹²⁶ CDB III/1, č.31, s.30

¹²⁷ JOACHIMOVÁ, J.: Fundace, (pozn. 119) s. 498,499; srov. KUTHAN, J.: Fundace a počátky kláštera, (pozn. 64), s. 364

¹²⁸ Tamtéž: JOACHIMOVÁ, J.: s. 498, KUTHAN, J.: s. 364

¹²⁹ HOSÁK L.: Územní rozsah, (pozn. 57) s. 150

Odstraněno:

Odstraněno:

Odstraněno:

Odstraněno:

Odstraněno:

farního okresu v mapové příloze). Tato hranice tedy jasně poukazuje, že Humpolec nespadal pod tento jednotný správní obvod. Z důvodů lingvistických tuto možnost zamítá i Ladislav Konečný ¹³⁰.

¹³⁰ KONEČNÝ L.: K románské podobě, 1986, (pozn. [69](#)), s. 410

K lokalizaci a stáří jihlavské farnosti

Mnohé z listin týkajících se Jihlavy v sobě obsahuje výčet desátkových vsí. Ty vzbuzují nejen badatelský zájem, neboť většina z nich je dnes již nezvěstná.¹³¹ Rokem 1233 můžeme mluvit o vymezení farního obvodu pro kostel sv. Jana Křtitele čtrnácti vesnicemi včetně Jihlavy. Potvrzující listina biskupa Roberta vsi jmenovitě udává. Jména vesnic jsou v různých obměnách pak uváděny v listinách z let 1233–1304. Jmenovitě jsou to tyto:

Bobikozle (*Pobicozel, Pobikozli*)

Borisowe (*Borischow, Borussow, Borissev, Borissow*)

Vizenowe (*Winzenow, Wicenow*)

Kossowe (dvojí), (*Kossow*)

Dobresowic (*Dobresowiz, Dobessowiz*)

Helhota (*Lehotka, Lhota, Legota*)

Bolemilzic (*Bolemilziz, Bolemislicz, Bomelici, Bolemichichi*)

Stibor (dvojí)

Bukowe (dvojí) (*Bukow, Bucow*)

Smirczna (dvojí), (*Zmierzna Smirchowe, Smyrchnowe*)

Sarech (*Sarch, Sarek*)

Posetz (*Posez, Poserz*)

Jejich české znění je pak asi následující:

Pobikozly

Bořišov

Vicenov případně *Vincenov*

(2x)Kosov či *Kozov*

Dobřešovice nebo *Dobřesovice* či *Dobešovice*

Lhotka nebo *Lhota*

Bolemilčice

¹³¹ Na moravské straně Českomoravské vrchoviny zaniklo přes 200 osad. Další vesnice byly opuštěny dočasně a následně znovu osídleny, ale došlo k změně jejich názvu. MĚŘÍNSKÝ, Z.: Průzkum zaniklých středověkých osad na moravské straně Českomoravské vrchoviny v letech 1962-1970, In: Archeologické rozhledy, 28, 1976, s. 405

(2x) Ctiboř

(2x) Bukov nebo Buková

Smrčná(y), Smrčov či Smrčnov

Žďárek

Poréč nebo Poříčí.¹³²

Předně je třeba nastínit, jak velká mohla zdejší farnost být a do jaké vzdálenosti od vlastního kostela se tedy můžeme pokusit o lokalizaci vsí, vycházejí přitom z jejich názvů. Již X. E. Schwab¹³³ se pokoušel o výklad a srovnání se soudobými vesnicemi, nebral však v úvahu právě skutečnost vzdálenosti, ačkoliv to není jediné kritérium pro které nebyly jeho názory přijmuty.¹³⁴

Jak velká mohla být farnost může částečně napovědět listina z 20. května 1203 týkající se kostela v Rynárci, který leží nedaleko Pelhřimova. Biskup Daniel II. Milík v ní sděluje, že vysvětil farní kostel sv. Vavřince a jeho oltář, s ostatky dlouhé řady světců. Kostelu následně byly povoleny odpustky a dostal věnem dva lány. Následuje výčet míst, které měly patřit do rynáreckého farního okruhu (*ad eiusdem ecclesie parochiam pertinentes*). Při bližším pohledu může poněkud překvapit hned několik zjištění. Předně je to excentrická poloha rynáreckého kostela, který byl situován do severozápadního cípu farního okrsku. Udivit však může i neobvykle velký rozsah farnosti zabírající jižní zázemí budoucího Pelhřimova do vzdálenosti 8 km od vlastního Rynárce. Farnosti náleželo 22 sídlišť, často nevelkých a jen dočasných. V rámci procesu osidlování Českomoravské vrchoviny až polovina zanikla či změnila svůj název, takže se mohou skrývat pod současnými jmény.¹³⁵ Zde snad stojí za podotknutí, že jména mohla být pozměněna ještě ve středověku a to zejména s příchodem německé kolonizace datované pro Jihlavsko do čtyřicátých let 13. století, která zahušťovala či překrývala dosavadní sídlištní struktury.

¹³² ŠIMÁK, J., V.: Záhada z počátků obce Jihlavské, Vlastivědný sborník kraje jihlavského, I. Ročník, 1922–23, s. 3; srov. SLAVÍK, F., A.: Kostel sv. Jana Křtitele u Jihlavy, In: Časopis matice moravské 16, 1892, s. 57

¹³³ SCHWAB, E.: Das geschichtliche recht, (pozn. 2), Wien 1919

¹³⁴ ŠIMÁK, J., V.: Záhada z počátků, 1922-23, (pozn. 132), s. 3-5; DOBIÁŠ, J.: Německé osídlení, 1931 (pozn. 6)

¹³⁵ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14) s. 457-458

Farnost rynáreckého kostela byla tedy asi větší než-li farnost jihlavská, přeci jen však může poskytnout jisté srovnání. Rovněž řada vesnic spadajících pod Jihlavskou farnost zanikla, obecně však můžeme vzít v potaz tři varianty jejich historie.

První možností je splynutí v pozdější rozrůstající zástavě města. K tomu by však mohlo dojít až po roku 1304, ke kterému, máme opět všechny vsi vyjmenovány. (Jestliže nebyly například opsány ze starších listin aniž by v roce 1304 už existovaly) Druhou variantou je, že dostaly nová jména a stará upadla v zapomenutí. Výskyt případů, kdy sídliště změnilo název, aniž by přestalo existovat, je v našem prostředí vcelku hojný. (viz níže)

Třetí variantou může být úplný zánik těchto obcí či zánik a znovuoobnovení resp. translokace na nedalekém místě pod jiným jménem.¹³⁶ V této souvislosti je velmi zajímavý výskyt zdvojených názvů. Ukazuje se, že byl obvykle zapříčiněn tím, že raně středověké osídlení bývalo původně často rozptýlené. Pod *villou* se pak rozumělo pevnější jádro i přilehlé na dvou, třech či více místech rozptýlené satelitní osady či usedlosti. „*I když villa obvykle mívala jeden zavedený název vztahující se na celé její teritorium, vyžadovala potřeba vesnické komunity, aby se nějak označovali i menší satelity v jejím rámci.*“¹³⁷ Okolností, která stávala mimo jiné za tímto požadavkem mohlo být vytvoření farní sítě. U rozptýlených typů osídlení později často došlo ke stáhnutí do jedné výrazné polohy, zejména k panskému sídlu či kostelu. Některé „vesničky“ se následně mohly přetvořit ve svébytné vesnice.¹³⁸ Obecně k proměnám sídelní struktury docházelo především v starých „polních“ krajích a začalo na rozhraní 12. a 13. století. Vrcholilo pak od poloviny 13. do druhé poloviny 14. století.¹³⁹

¹³⁶ J. Klápště resp. J. Žemlička to odůvodňují transformací sídelní struktury v Čechách během 2. poloviny 12. a 1. poloviny 13. století, a to nejprve působenou kristianizací a sjednocením místa osídlení, kultu a pohřbívání (opuštění starých osad z pohanského období, jež byly příliš daleko od nově vzniklého farního centra), a pak v důsledku hluboké restrukturalizace polního hospodářství, které stála stará, mnohdy nepravidelná sídelní struktura z dob vnitřní, slovanské kolonizace v cestě; ŽEMLIČKA, J.: Čechy v době knížecí, 1997, (pozn.14), s. 272-295; tentýž: Počátky, 2002, (pozn.14), s. 230-263 ; KLÁPŠTĚ, J.: Proměna českých zemí ve středověku, Praha 2005, s.276-292

¹³⁷ Tamtéž: s. 249-250

¹³⁸ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 250

¹³⁹ Tamtéž: s. 251

Některé vsi byly nepochybně pojmenovány podle způsobu jejich založení. Do této skupiny patří zejména název charakterizující ves založenou v okrajových prostorech na lesní méně kvalitní půdě a do jisté lhůty osvobozenou od feudálních dávek a povinností, tedy o Lhotu. Prostor jejího výskytu bychom mohli hledat s přihlédnutím k tomu, že vsi s tímto názvem byly většinou stranou od hlavních komunikací, bez sídel feudálů a patřící ponejvíc drobné šlechtě. Lhota je uváděna i v přibyslavické listině datované k roku 1224. Tato, ale byla na Lhotu přejmenována až druhotně jak vysvítá z textu. Ačkoliv je otázkou, kdy k tomu došlo. Nejstarší doloženou Lhotou je tak na celém území někdejšího hvozdu právě ta náležící ke Staré Jihlavě.¹⁴⁰ (viz lokalizační mapa) Typ jména Lhota obvykle spadá do nejmladší fáze osidlovacího procesu a jejich vznik je kladen do 13. a 1. poloviny 14. století.¹⁴¹ Výskytem názvu Lhota, můžeme bezpečně dokládat, že zde byla tzv. vnitřní slovanská kolonizace.

K obcím odvozujícím svůj název od způsobu založení patří jistě i Sareh tedy Žďárek či Žďárec¹⁴² vzniklým snad na půdě získané vypálením lesa. Doklady jmen typu Žďár se objevují od třicátých let 13. století a jejich původ však nemusel vždy souviset jen se samotným „žďářením“. Pojmenování se mohlo vztahovat k spalování větví a kořenů během odlesňování, mohlo poukazovat na vypalování nežádoucí vegetace na pozemcích ležících ladem či živelné požáry nebo na provoz milířů atd. Neboť „žďáření“ sice poměrně rychle vyřešilo úkol odlesnění, avšak bez dalšího zúžitkování ve středověku prvořadého přírodního materiálu-dřeva. Které bylo jak energetickým zdrojem tak cenným stavebním materiálem.¹⁴³ Dnes je ztotožňován se Ždírcem(viz lokalizační mapa) Od názvů pro porosty se odvozují Bukov či Bukové a Smrčná, což je pro tuto oblast vcelku charakteristické. Místní jméno Bukovno nalezneme ještě dnes severně od kostela sv. Jana Křtitele. Obec Smrčnou pak můžeme nalézt severozápadním směrem na hranici 8km od kostela(viz lokalizační mapa) Avšak zda právě zde hledat staré osady zůstává otázkou. Jistým ukazatelem je i potok Smrčná pramenící kousek za zmíněnou obcí, který je přítokem řeky Jihlavy. Někde u řeky bude patrně i Poříčí. Jistá Dolní a Horní Smrčná s nimiž se

¹⁴⁰ MĚŘÍNSKÝ, Z.: Dějiny, 1988, (pozn. 25), s. 20

¹⁴¹ Srov. KLÁPŠTĚ, J.: Proměna českých zemí, 2005, (pozn. 32), s. 248-250

¹⁴² HOSÁK, L./ ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku, II, Praha 1980, s. 812

¹⁴³ KLÁPŠTĚ, J.: Proměna českých zemí, 2005, (pozn. 32), s. 178-179

Odstraněno:

Odstraněno:

někdy tato Smrčná ztotožňovala se pak nalézá nedaleko Brtnice, ale vzhledem k poměrně značné vzdálenosti je nemusíme brát na zřetel. V těchto místech nalézáme i Panskou Lhotu. V neautentičnost těchto obcí svědčí fakt, že osady (Příseka, Brtnice, Pístov ad.), které se nalézají mezi těmito obcemi a farou máme už ve 13. století doloženy v listinách a nemůžeme tak tvrdit, že jsou mladší a dodatečné. A možnost, že by farnost byla roztroušena na dílce je nepravděpodobná.

Pobikozly¹⁴⁴ jsou roku 1848 v panství města Jihlavy ztotožňovány s Horním Kosovem.¹⁴⁵ (viz lokalizační mapa)

Další skupinu mohou tvořit obce tvořené z osobního jména a přivlastňovacích přípon -ov, které se rámcově časově ohraničují koncem 13. až 15. stoletím. (Také tento typ místních jmen je znám i z nedalekého prostoru Brtnicka.)¹⁴⁶ Jedná se většinou o odvození názvu pro pole i vesnice od lidí, kteří vyklučili, zbudovali ves nebo drželi zdejší území. Mnohdy v souladu se změnou majitele se měnily i názvy.¹⁴⁷ Leckdy mohla tomuto účelu posloužit i jména knížecích sedláků obývajících dané území.¹⁴⁸ Obce Kosov a Kozlov se zdají nepříliš pozměněny a i jejich výhodná poloha svědčí, že snad mohou být spřízněny se starými jmenovanými obcemi. Bořišov¹⁴⁹ je někdy ztotožňován se Sasovem.¹⁵⁰ (viz lokalizační mapa) Vícenov (Vnzenwe, Vizenowe) může snad být ves nová = Neustift = Cerekvička.¹⁵¹ Tuto lokalizaci potvrzuje též i nález v katastru názvu „u Vizenove“ v jejím nejbližším okolí. (viz lokalizační mapa) Bolemilčice¹⁵² jsou podle čelední koncovky hledány přímo na Haverské stezce, přičemž někde v místech pozdějšího města Jihlavy. Názvy takto tvořené z osobních jmen příponami -ice shledáváme široce zastoupeny i na jižním a jihovýchodním okraji sousedního brtnického mikroregionu. Za horní hranici vzniku těchto místních jmen na -ice se považuje všeobecně polovina 13. až počátek

¹⁴⁴ HOSÁK, L./ ŠRÁMEK, R.: Místní jména na Moravě a ve Slezsku, II, Praha 1980, (pozn. 13), s. 258

¹⁴⁵ KUČA, K.: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, II. díl, Praha 1997, (pozn. 17), s. 675

¹⁴⁶ MĚŘÍNSKÝ, Z.: Dějiny, 1988, (pozn. 25), s. 23

¹⁴⁷ ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14) s. 248

¹⁴⁸ KLÁPŠTĚ, J.: Proměna českých zemí, 2005, (pozn. 32), s. 211

¹⁴⁹ HOSÁK, L./ ŠRÁMEK, R.: Místní jména, (pozn. 13), s. 99

¹⁵⁰ RICHTER, V.: Přejícné stavby, 1961, (pozn. 45), s. 26

¹⁵¹ Tamtéž: s. 25

Odstraněno:

Odstraněno:

14. století, avšak největší frekvence těchto názvů je sledována už v obdobích od 12. až do počátku 13. století.¹⁵³ V Českých regionech klade Z.Boháč vznik zmíněných jmen do 2. poloviny 12. Případně na samý počátek 13. století. Ke jménům zakončeným na -ice přináší rovněž Dobřešovice či Dobešovice. Pro *Dobřešovice*, spíše však pro znění *Dobešovice* vyslovil J.V. Šimák domněnku, že by mohlo jít o současný Pávov, neboť údajně Pfauendorf (česky Pávov) se původně jmenoval Dobešovem.¹⁵⁴ (viz lokalizační mapa)

Pokus o lokalizaci vsí uváděných v listinách nám zpětně koresponduje s názorem, že farnost byla po obou stranách řeky a tudíž posléze rozdělena zemskou hranicí. Rovněž studium místních jmen neodporuje předpokládanému procesu osidlování. Jistým vodítkem pro bližší určení doby, s níž můžeme spojovat první osadníky ve zdejším mikroregionu a první počátky duchovní správy může být i zasvěcení zdejšího kostela, případně i jeho umístění v rámci osady. Volba titulu kostela nebyla totiž věcí náhody, ale zpravidla závisela na vůli zakladatele nebo světitele kostela, na ostatcích světců, které byly k dispozici a rovněž na dobové oblíbenosti některých světců. Samozřejmě je nutné v tomto směru zohlednit, že některé kultury měly dlouhou životnost a některé jsou nadčasové (např. kult Panny Marie).¹⁵⁵ V tomto směru je nutné také přihlídnout k možné pozdější změně patrocina. Nicméně zdá se, že k tomu v případě starého Jihlavského kostela nedošlo. Jeho patrocinium sv. Jana Křtitele je řazeno do starší vrstvy patrocinií, která jsou charakteristická zejména pro předlokační osady rané fáze kolonizace (do počátků 13. století). Bez zajímavosti není častý výskyt patrocina sv. Jana Křtitele u kostelů, které předcházely i pozdější klášterní kolonizaci. „*Nejstarší kláštery benediktinů, budované v odlehlých a zalesněných pustinách, byly mnohdy zasvěcovány také Janu Křtiteli (např. Ostrov a jeho proboštství Sázava). Svatojánské zasvěcení mají i další benediktinské kláštery a především pak komendy johanitského rytířského řádu.*“¹⁵⁶

Také poloha zdejšího kostela zcela souzní s dosavadními zjištěními. Pro dobu rané kolonizace je totiž zcela příznačné umístění svatyně na hradišti, návrší či

¹⁵² HOSÁK, L./ ŠRÁMEK, R.: Místní jména, (pozn. 13), s. 91

¹⁵³ MĚŘÍNSKÝ, Z.: Dějiny, 1988, (pozn. 25), s. 23

¹⁵⁴ ŠIMÁK, J., V.: Záhada z počátků, (pozn. 132), s. 3

¹⁵⁵ BOHÁČ, Z.: Časové vrstvy patrocinií českých měst a jejich význam pro dějiny osídlení, In: HG, 4, 1970, s. 7

¹⁵⁶ BOHÁČ, Z.: Patrocina románských kostelů v Čechách, In: HG, 8, 1972, s. 30

náplavové terase mimo vlastní areál vesnice.¹⁵⁷ Tuto situaci v tomto případě nemáme řádně doloženou, ale přes narušení zdejšího původního terénu se tato možnost jeví nanejvýš pravděpodobná. Patrocinium a umístění kostela je příznivě nakloněno i existenci nedoložitelného správního hradiště.¹⁵⁸

¹⁵⁷ BOHÁČ, Z.: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, In: ČSČH, 21, 1973, s. 369 - 388

¹⁵⁸ Částečnou podobnost se zdejší situací můžeme nalézt v několika případech v Jižních Čechách. Je to zejména prostor dnešního města Jindřichova Hradce, kde bylo osídlení charakteru centrální trhové osady soustředěné kolem kostela sv. Jana Křtitele. Archeologické výzkumy zde našly základy dřevěných kůlových staveb a další sídlištní struktury datované do 11. – 12. století. Samotný kostel sv. Jana Křtitele, ale například J. Kuthan (KUTHAN, J.: Přemysl Otakar II., 1993, (pozn. 110), s. 261) klade nejdříve do 70. let 13. století. Další podobné osídlení suburbanního charakteru, rovněž původně s kostelem sv. Jana Křtitele bylo v Netolicích. Stavba tohoto patrocinia zde stávala až do 18. století, kdy byla stržena. K lokalitě se dodnes váže toponymum Na Jánu a na přítomnost stavby poukazuje i pohřebiště s hroby z 11.-12. století. Jistou podobnost vykazují také Staré Prachatice. Nenalezneme zde sice kostel se stejným patrocinium, nýbrž kostel sv. Petra a Pavla, podobnost tkví však v „typu sídliště“. Jednalo se totiž (stejně jako v případě jihlavském) o vyvýšenou lokalitu s primární funkcí obchodního centra, které se vyvinulo na zdejší větvi pozdější tzv. Zlaté stezky. Přičemž tento typ sídliště plnil funkce obchodní (trh, peněžní směna), správní (výběr cla) a sakrální. Význam mělo patrně i vojenský (ochrana zemské stezky). HRUBÝ, P.: Opevněná centra mladší a pozdní doby hradištní v Jižních Čechách, specifika, výchozí body a možnosti studia, písemná práce pro požadavky postgraduálního studia, 2003

Nové farní centrum a jeho vztah ke staré farnosti

První listinou, která se vztahuje k novému farnímu kostelu je listina z roku 1257.¹⁵⁹ (Je v ní začleněn opět i výčet desátkových vsí.) Touto listinou se překládá u příležitosti svěcení nového kostela fara i s příslušnými právy (od starého kostelíka) k novému kostelu sv. Jakuba.¹⁶⁰ Listinu vydává olomoucký biskup Brumon ze Schauenburka. V této době už snad byl celý nový kostel hotový.¹⁶¹ Můžeme však předpokládat, že byl hotov alespoň z větší části, aby v něm mohl být vysvěcen oltář sv. Jakuba a sv. Máří Magdalény v presbytáři a sv. Mikuláše na středu. Dá se však předpokládat, že se na stavbě aspoň na konci 13. století ještě částečně pracovalo.¹⁶² Želivští premonstráti si v témže roce (1257) ještě nechávají potvrdit od krále své starší nároky. To je v listině, která se klade do doby před 31. května 1257.¹⁶³ Zde jsou mezi svědky uvedeni i minoritský kvardián Berthold a prior dominikánského kláštera Eberhard. O rok pozdější je listina z 2. Listopadu 1258,¹⁶⁴ v níž odevzdávají čtyři mincmistři království českého společně s jihlavskými obcemi jihlavský špitál se vším příslušenstvím želivskému opatu a jeho plebánu Štěpánovi. Přičemž je otázkou, zda

¹⁵⁹ CDB V/1, č. 130, s. 209-210; CDM III, č. 253, s. 241; Reg II, č. 155 J. Mezník (MEZNÍK, J.: Jihlavské privilegium, (pozn. 53), s. 23) se k listině vyjadřuje tak, že přestože připouští její podivné znaky, považuje ji spíše za pravou. Dodává však, že její datování je nesprávné a považuje za náležité to, které uvádí ŠEBÁNEK, J./ DUŠKOVÁ, S.: Kritický komentář, (pozn. 60), s. 211 (tedy 31. května a ne 30. dubna). Za podezřelou tuto listinu považuje J. Žemlička, ŽEMLIČKA, J.: Počátky, 2002, (pozn. 14), s. 713 její sdělení však považuje za hodnověrné.

¹⁶⁰ *...dotes ipsius ecclesie cum ambitu ex terminis parochie attinentibus hoc modo sicut in privilegiis principium inuenimus, fecimus circumscribi... Quibus e conuerso plebanus hec recipient, baptismum, sepulturam, nec non omnia ecclesie iura tenebitur exhibere... CDM III, č. 280, s. 241* Platí to ovšem asi jen částečně, jak vyplývá z následné situace. Rovněž zde musíme brát na zřetel analogie, jichž je celá řada, které jasně ukazují, že přenesení farních práv byl složitý proces provázený mnohými komplikacemi. Je zcela logické, že staré farní centrum se jen nerado vzdávalo svých privilegií a příjmů.

¹⁶¹ To se alespoň domnívá E. Šamánková, ŠAMÁNKOVÁ, E.: Jihlava, 1950, (pozn. 15), s. 164

¹⁶² Zde můžeme zmínit listinu ze 7. března 1295, kterou se vypisují čtyřicetidenní odpustky těm, kdo přispějí na výzdobu interiéru Jakubského chrámu, KONEČNÝ L.: K románské podobě, 1986, (pozn. 69) s. 17

¹⁶³ CDB V/1, č. 129, s. 208-209

¹⁶⁴ CDM III, č. 271

Odstraněno:

Odstraněno:

Odstraněno:

tento Štěpán byl již plebánem u sv. Jakuba, či u dosavadního kostela sv. Jana Křtitele. Pro vztažení plebána Štěpána ke kostelu sv. Jakuba mluví ta okolnost, že špitál sv. Alžběty, který byl předáván, byl patrně blíže městu a mohl tak být lépe zpravován od svatojakubského kostela. Nacházel se asi v místech dnešního špitálského předměstí v severním předpolí hradeb¹⁶⁵ (Hlavní tepnou špitálského předměstí je Havlíčkova dříve Špitálská ulice.) Pro existenci špitálu v těchto místech svědčí skutečnost, že zde byl kostel sv. Alžběty, jenž máme doložený k roku 1400 a který byl roku 1792 zrušen.¹⁶⁶

(Špitálské předměstí je také tradičně dáváno do souvislosti s prvotním hornickým sídlištěm.)¹⁶⁷ Tato domněnka však není doložena ani písemnými ani archeologickými prameny.

Pro přiřazení plebána Štěpána ke starému kostelu svědčí ovšem také několik okolností. Jedna z nich je fakt, že definitivní přenesení fary se váže až k listině olomouckého biskupa Jana z roku 1304.¹⁶⁸¹⁶⁹ A tedy předpoklad, že Jánská fara byla po celé 13. století ve funkci, což mohlo být podmíněno nedokončením jakubského chrámu. Také Svatojakubské anály se vyjadřují v tom směru, že kostel při svěcení a ještě delší dobu poté nebyl dostavěn.¹⁷⁰

V listině z roku 1304 je kostel sv. Jana označován termínem *ecclesia*, který v této době, tedy počátkem 14. století byl užíván již výhradně pro svatyni s farními právy avšak zde je výslovné podotknutí, že má charakter filiálního kostela.¹⁷¹

¹⁶⁵ viz HOFFMANN / JAROŠ / PISOVÁ / SVĚRÁK: Jihlava. Historický atlas měst České republiky, Svazek č. 8, Praha – Jihlava 2000.

¹⁶⁶ KUČA, K.: Města a městečka, (pozn. 17), s. 665

¹⁶⁷ Tamtéž: s. 669

¹⁶⁸ Reg II, č. 1996, s. 862

¹⁶⁹ *et prefata sancti J. Bapt. Ecclesia ultra aquam, que loco Capelle censetur*; Reg II, č. 1996, s. 862

¹⁷⁰ „Kostel sám, byl v době svěcení ještě torsem. Hotovy byly jen základy, kněžiště a obvodní zdi velké haly, která se měla rozdělit na tři lodi. V obvodních zdech byly už zasazeny i portály. Také sakristie byla již pravděpodobně hotova. Horší to bylo se zastřešením.“ MED, O.: Svatojakubské anály, 1964, Římsko-katolický farní úřad u sv. Jakuba v Jihlavě, s. 4

¹⁷¹ *...parrochialis ecclesia S. Jakobi in Iglauia a – d. Brunone, Olom. episc., et tam baptismum, sepultura et alia sacramenta, quam eciam tota dos de ecclesia S. Johannis Baptiste, sita vltra aquam Iglauam, per eum ad ipsam s. Jakobi ecclesiam sint translaci, ita quod ad eam omnia iam predicta tamquam ad matricem ecclesiam de cetero pertineant, - nos – perspicaciter advertentes, non fuisse inutilem ipsam ecclesiam s. Johannis Bapt. eo quod ibidem paucorum frequentat accessus hominum,*

V následujících letech už je znovu nazýván výhradně kaplí (*capella*)¹⁷². Jako *ecclesia* je vzpomenut ještě ve vzpomínkové formulaci listiny z roku 1313¹⁷³. Na základě řady případů translokačního procesu staršího farního centra v důsledku vzniku města¹⁷⁴ nelze vyloučit, že stará farnost se ještě v této době nechtěla úplně vzdát všech svých privilegií. Je totiž nasnadě, že i po vlastním oficiálním přenesení farnosti si starý kostel udržoval alespoň část výsad, jenž vyvozoval ze svého prvenství a stáří nad ostatními kostely (zejména velice výnosné pohřební právo). Ve zmiňované listině se mluví i o předlokační osadě, jenž je nazývána jako *Iglavia antiqua*.¹⁷⁵

Několika větami ještě k užívání termínu *capella*, jimiž je Jánský (podobně i humpolecký) kostel označován v listinách z první poloviny 13. století.

Termín *capella* byl patrně používán pro vyjádření patronátního vztahu. Termín *ecclesia* pak pro sakrální stavby všeobecně. Nejednalo se tedy o nějakou klasifikaci farní a filiální instituce, jak se může zdát a jak se v daném případě soudilo. Teprve ve druhé polovině 13. století se na Moravě začala konstituovat nejstarší farní síť a to ještě bez hlubší diferenciaci jednotlivých sakrálních staveb. A tak užití termínu „kaple“ bylo pro označení farního kostela v této době možné, ba příznačné¹⁷⁶ a jeho chápání ve smyslu vyjadřujícím hierarchické postavení je až pozdějšího data.

V této době vyvstal i staronový problém s umístěním svatojánského kostela. Nárok na něj si totiž kladly jak pražská tak olomoucká diecese, neboť se v průběhu let kolonizace posunula zemská hranice jak už bylo řečeno a rovněž nová Jihlava již

sic translata esse ad predictam parrochiam ecclesiam s. Jakobi in ciuitate Iglaiensi ... translacionem eandem – approbamus. ... Reg II, č. 1996, s. 862

¹⁷² *in capella s. Johannis baptiste in antiqua Iglauia...* Reg II, č.2129, s. 917, viz i Reg II, č. 2130, s. 918. Jako *capella* je kostel sv. Jana v Jihlavě uveden již v nejstarší zmínce patrocínia této svatyně. CDB, č. 19, verze B, s.91, ř.35-36.

¹⁷³ ZATLOUKAL, R./ZIMOLA, D.: Hornická kolonizace Jihlavska z pohledu archeologie. In: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě, 1999, Sborník, Jihlava, s. 29

¹⁷⁴ Například kostel Panny Marie v Hainburgu, SCHOLZ, S.: Probleme der früh- und hochmittelalterlichen Geschichte von Hainburg an der Donau, (Diplomarbeit an der Universität Wien), Sien 2000; PILS, S., C./ SCHOLZ, S.: Stadtmappe Hainburg. Österreichischer Städteatlas, 7. Lieferung, Wien 2002

¹⁷⁵ BRADÁČ, B.: Jihlava, Jihlava 1926, s. 56; srov. ZATLOUKAL, R./ ZIMOLA, D.: Hornická aglomerace, 1999, (pozn. 173), s. 29

¹⁷⁶ KONEČNÝ L.: K románské podobě, 1986, (pozn. 69) s. 409-410

Odstraněno:

Odstraněno:

byla situována na opačné straně řeky (tedy na Moravě). Pražský biskup po přenesení fary tak obsadil tento kostel svými duchovními, což ovšem vzbudilo nevoli. Střed zájmů vyvolal stížnost až k mohučskému arcibiskupovi. Ta pochází z 25. dubna 1307¹⁷⁷, kde „*Fr. Marsilius, kanovník želivského chrámu a plebán v Jihlavě protestuje proti tomu, že biskup pražský dovolil, aby plebán z Uzove a plebán od sv. Mikuláše ve jménu jeho násilně uvedli duchovního Rutlina do kaple sv. Jana Křtitele v Staré Jihlavě.*“¹⁷⁸ O dlouhodobém povědomí tohoto sporu svědčí i zápis v Svatojakubských análech.¹⁷⁹

Vlastní postoj jakubské fary k staršímu kostelu sv. Jana Křtitele nemáme dostatečně objasněn. Dá se však předpokládat, že starší osada nesla přenesení fary nelibě, ale na přání se u kostela jistě ještě stále pohřbívalo i křtilo. „*Premonstráti se museli cítit jako mezi dvěma ohni ještě dlouho poté, co už byl kostel svatého Jakuba v plné činnosti. A aby byl pokoj, jistě dlouho ještě sloužili ve starém kostele mše a, kdo chtěl, toho pochovávali na starém hřbitově. Ano můžeme se domnívat, že ani stará fara nebyla úplně opuštěna.*“¹⁸⁰

Postupný útlum činností a pravomocí u svatojánského kostela se patrně odrazil v prvé řadě na jeho hřbitově. Útlum sice nebyl nikterak výrazný, neboť kostelu je nadále věnována péče, jak výrazně dokládá jeho stavební historie, ale přeci jen už nebyl kostelem farním. Můžeme se následně domnívat, že v průběhu 16. století přestává vyhovovat ohradní zdí vymezený hřbitov. (Dostačovat v té době asi

¹⁷⁷ Reg II, č. 2129, s. 917, CDM VI, č. 168, 171, 172, 189

¹⁷⁸ ČERMÁK, D.: Premonstráti v Čechách a na Moravě, Praha 1877, s. 213; Srov. RUBY, F.: Der siebenjährige Krieg um das Johannes-Kirchlein in Iglau. Notizen-Blatt der hist.-statist. Section, 1884, s. 51-53

¹⁷⁹ „*Spor byl veřejný a vášnivý. Apelace byla prohlášena veřejně v minoritském kostele a oba řády, minoritský i dominikánský přivěsily k apelaci své pečeti. Byly tedy s premonstráty solidární, což bylo velmi důležité. Želivské anály poznamenávají, že ani pak ještě nepřátelství mezi Starou a Novou Jihlavou nepřestalo, že bylo třeba k obraně napadeného práva znovu a znovu se odvolávat k biskupovi a ten, napřed stihl neposlušníky církevními tresty, pak, asi když to nic nepomohlo, poručil faráři dovolávat se pomoci světského ramene. Teprve potom si dal pražský biskup pokoj a právo mělo průchod. Spor s pražskou diecí stál prý opata Thielmanna hodně peněz. Tak se zadlužil, že mu nezbylo než pronajmout 24 lánů polí na 18 let nějakému laikovi. Farář Marsilius byl však již zase v mateřském klášteře. Pravděpodobně povýšil, neboť v listině o pronájmu polí je podepsán nějaký Marsilius jako převor želivského konventu.*“ MED, O.: Svatojakubské anály, 1964 (pozn. 170), s. 7

¹⁸⁰ MED, O.: Svatojakubské anály, 1964, (pozn. 170), s. 6-7

Odstraněno:

Odstraněno:

přestává i hřbitov u městského farního kostela sv. Jakuba. Ke slovu patrně přichází i hygienické hledisko.) A tak k roku 1559 můžeme zaznamenat zprávu informující o nově založeném hřbitovu severozápadně od hradeb Jihlavy. Na tomto hřbitově byl roku 1572 postaven kostel Nejsvětější Trojice.¹⁸¹ Hřbitov u kostela sv. Jana Křtitele však pravděpodobně dále stojí a je nadále v menším měřítku využíván. Zlomová situace, která jistě přispěla k budoucím změnám, byl rok 1458 a rok 1471, kdy byla Jihlava obléhána Jiříkem z Poděbrad a zdejší kostel byl zřejmě vypálen.¹⁸² (Poté byl obnovován, a k roku 1500 se datuje dodnes dochovaný pozdně gotický presbytář.) K další devastaci došlo v březnu roku 1645, kdy Švédové obsadili město a proměnili je v pevnost. Předměstí s okolními vesnicemi byla vypálena a pokáceny byly i stromy v obvodu kolem města.¹⁸³ Nejkrajnější hranicí, kterou se datují následné úpravy na stavbě kostela je rok 1647. Tehdy došlo k architektonickému sjednocení stavby. Zda se tyto události promítly a urychlily zánik hřbitova není zcela prokazatelné. Vycházejí však z mapy z roku 1647,¹⁸⁴ na níž je zobrazen kostel sv. Jana Křtitele s ohradní zdí, nikoliv však s náznakem hřbitovních křížů, je pravděpodobné, že hřbitov se v této době již kolem kostela nevyskytoval. Zůstává otázkou, do jaké míry kreslíř mapy vypouštěl podrobnosti a vynechal by tak takovéto znázornění. Nepsaným pramenem, který naznačuje neexistenci hřbitova je následně kresba, datovaná rokem 1783, jenž je součástí poznámek k jihlavské kronice¹⁸⁵ (viz obr. 5). Tímto můžeme s jistými pochybnostmi určit *terminus ante quem* pro zánik hřbitova okolo kostela sv. Jana Křtitele k roku 1783. Nejpozdějším možným termínem pro zrušení hřbitova jsou pak Josefské reformy. K odstranění hřbitovní ohradní zdi okolo kostela sv. Jakuba v Jihlavě došlo v roce 1819.¹⁸⁶ Odstranění hřbitovní ohradní zdi u Jánského kostela můžeme rovněž datovat počátkem 19. století. Byla však asi rozebírána už dříve na stavební materiál.

¹⁸¹ Naprosto typické patrocinium pro kostely či kaple zřizované na nově zakládaných raně novověkých hřbitovech za městem.

¹⁸² KUČA, K.: Města a městečka, 1997, (pozn. 17), s. 663.

¹⁸³ Tentýž, s. 672

¹⁸⁴ HOFFMANN, F. / JAROŠ, Z./ PISOVÁ, R./ SVĚRÁK, V.: Jihlava. Historický atlas měst, (pozn. 10), mapa č. 5, plán města Jihlavy a okolí

¹⁸⁵ Kresba 1783 kostel sv. Jana Křtitele, Poznámky k jihlavské kronice 17.–18. století, Pražský archiv národního muzea, XVIII ex, topografická sbírka F 62, viz obr. 5

¹⁸⁶ KUČA, K.: Města a městečka, 1997, (pozn. 17), s. 672

Současný kostel sv. Jana Křtitele

Jedná se o jednolodní podélně orientovanou stavbu. Skládá se z presbytéria (7,7x7,3m), lodi a sakristie na severním boku kněžiště. Dnešní kněžiště (postavené kolem roku 1500) se k východu zužuje, je odsazené a kýlově ukončené (viz obr. 7). Na jeho nároží jsou vcelku nízké masivní opěrné pilíře z hrubě otesaného kamene s pultovými stříškami. Na hřebeni kněžiště je čtyřboká dřevěná věžička. Zvonicové patro je proklenuto půlkruhově zaklenutým okénkem. Věž završuje římsa nesoucí osmibokou cibuli s korouhví a makovičkou. (viz fotodokumentace). Románské zdvo lodi z pravděpodobně nejstarší stavební fáze je jednotné, údajně bez spáry, z lícovaného lomového kamene kladeného na maltu (viz podrobněji v kapitole „Archeologické a stavebně-historické poznatky“).

Prostor kněžiště je zaklenut žebrovou hvězdicovou klenbou. Žebra klínového profilu s výžlabkem jsou zhotovena z cihlových prefabrikátů 45-47cm dlouhých a jsou překryta vápennou líčkou. Většinou se hladce protínají a zbíhají do jehlancové konzoly. V západních rozích, kde kněžiště přiléhá k lodi, pak spadají na kamenné polygonální patky. Ve vrcholu západního pole se kříží v plochem, asi kamenném talířovém svorníku (viz fotodokumentace). Klenba kněžiště je z cihel 31x19x7 cm prokládaných ve spárách kamenným štětem. Ve vnitřních zdech kněžiště jsou po obvodu segmentově zakončené výklenky na způsob sedilí. V severní zdi je nad sedilími zazděné okno. Presbytérium je osvětleno třemi malými, široce špaletovanými, hrotitými okny (viz fotodokumentace). V jižní stěně presbyteria je prolomený pravoúhlý vchod, který je v kamenném ostění s okrajovou lištou. Ve středu nadpraží je ornament květiny (snad růže). V severní zdi kněžiště je prostý sedlový portál se skosenou hranou vedoucí do sakristie. Portál uzavírají jednokřídlé dřevěné dveře datované rokem 1649. Mají aplikovaný profilový rám lemovaný plochými akantovými úponky a volutami, na vnitřní straně vyrytou edikulu s monogramem Kristova jména a letopočtem. Do lodi se kněžiště otvírá nepravidelným půlkruhovým (s náznakem lomu ve vrcholu) triumfálním obloukem (viz fotodokumentace).

Zastřešena je valbovou střechou se šindeli. Lod' má značně protáhlý půdorys, je zaklenuta dvěma poli novogotické křížové žebrové klenby rychlého sledu mezi pasy a závěrovými poli stejného rozsahu s dělenými koutovými lunetami (viz obr. 7).

Nízká maltová žebra klínového profilu, kaširovaná na rákos, se ve vrcholu protínají v hladkých talířových svornících. Zbíhají do říms přízedních hranolových pilířů, které nesou klenební pasy. Čelní pruty dosedají na římsové úseky. V západní části lodi je kruchta s varhanami. Ta je podklenuta jediným široce rozkročeným půlkruhovým obloukem (viz fotodokumentace).

Renesanční sakristie je na podélném půdorysu a je zaklenuta dvěma plackami mezi pasy (viz obr. 7). Na východní straně je obdélné okno s kamenným ostěním a segmentově klenutou špaletou. Severní zdi sakristie je pak velmi malé obdélné okénko. Severní stěna lodi kostela je prolomena čtyřmi malými oválnými (jakoby ve tvaru „ležaté mandorly“) barokními okny v kamenném ostění. Ve východní části severní zdi lodi jsou tři původní štěrbinová okna s oboustranně otevřenou špaletou a s porušenými záklenky vyzděnými lomovým kamenem (viz fotodokumentace). Jejich vnitřní strana je zazděna. V západní třetině lodi jsou pod omítkou skryty zbytky širokých gotických oken nejasného stáří (viz fotodokumentace). V střední ose průčelí kostela je hlavní vstup (prolomený při pozdně gotické přestavbě) armovaný lomeným ostěním s dvakrát vykrojeným sedlem a hranou skosenou do patky. Nad vchodem je segmentově zaklenutá nika. Po stranách vchodu jsou symetricky dvě malá obdélná okna do podkruchtí. Také mají kamenné ostění (viz fotodokumentace). V úrovni niky je po její pravé i levé straně oválné okno, stejné jaké jsou na severní stěně lodi. Ve středu průčelí nad nikou je ještě jedno okno skryté za dřevěným bedněním. Při jihozápadním nároží kostela je čtyřboká zděná kazatelna na krakorcích, krytá pultovou kuželovou stříškou se šindeli. Je přístupná ze schodiště na kůr (viz fotodokumentace). Nad stříškou je v jižní stěně lodi po pravé straně ještě jedno ležaté oválné okno. Těsně pod patkou prostředního okna s půlkruhovitým záklenkem je prolomen současný půlkruhově zaklenutý vchod v kamenném ostění. Vlevo od tohoto vchodu je kamenné ostění původního ranně gotického portálu se skosenou hranou (dnes je zaslepený). Jeho mělký výžlabek naráží na sešikmený splávek patky (viz fotodokumentace).¹⁸⁷

¹⁸⁷ Popis podle SAMEK, B.: Umělecké památky Moravy a Slezska, druhý svazek J/N, Praha 1999, s. 102-103

Architektonický vývoj nynějšího kostela sv. Jana Křtitele

Kostel sv. Jana Křtitele není dochován v původní podobě. V nejstarší době zde byl snad kostel postavený z větší části ze dřeva.¹⁸⁸ Pro tuto hypotézu svědčí i charakter zdejšího mikroregionu. Jak už bylo výše zmíněno, jednalo se o výše položenou oblast pokrytou z velké části lesy, které se přímo nabízely k využití při stavbě. Teprve později tyto „provizorní“ svatyně byly nahrazovány novými, zpravidla už kamennými. (Přestavovány byly samozřejmě i mnohé kamenné svatyně a to zejména pak v době gotické, nověji pak v baroku.)¹⁸⁹ Kromě toho jsou dřevěné stavby spjaté téměř se všemi sociálními horizonty už od dob začátků křesťanství, což dokládají i písemné prameny. Latinské o takových kostelech mluví zpravidla jako o *ecclesia ligne*, staročeské prameny ji nazývají *cerkev*. Ačkoliv je konkrétní podoba takových svatyní stále předmětem diskuze, dá se předpokládat, že se jednalo nejvíce o jednoduché půdorysně nekomplikované stavby, budované jako sruby (ty jsou usazeny na kamenné podezdívce s rovnou korunou) nebo jako kúlové objekty¹⁹⁰ (viz obr. 6).

V další fázi stavebního vývoje zde byl románský kostel, jehož možnou podobou se budu zabývat níže. Nynější obvodová zeď lodi se přes nepravidelnosti v západní třetině jeví jako jednotná. K prvním dalším stavebním úpravám došlo patrně *raně gotickém období*.¹⁹¹ Loď byla původně plochostropá, v severní zdi osvětlená nejméně třemi úzkými okny, které prokázala sonda a jsou na dnešní stavbě patrné. Nynější kněžiště, zaklenuté hvězdicovou klenbou, která se však ještě zcela nevzdala dělení na jednotlivá klenební pole a na níž je patrná inspirace síťovými klenbami „milevského typu“, bylo vybudováno kolem roku 1500 a krátce poté byla zvýšena a zaklenuta i loď. Tak jako pro klenbu v presbytáři byly i v lodi použity cihly, avšak rozdílné velikosti 33x16x7 cm. Klenba měla stejně jako v presbytáři žebra s pálené hlíny klínového profilu s výžlabkem. Na klenebních pasech byla nízká klínová vyžlabená žebra. V kněžišti (jak už je patrné z popisu) se klenba dochovala,

¹⁸⁸ BARTUŠEK, A./ KÁBA, A.: Umělecké památky Jihlavy, Havlíčkův Brod 1960, s. 13

¹⁸⁹ BOHÁČ, Z.: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, In: ČSČH, 21, 1973, s. 371

¹⁹⁰ SOMMER, P.: Začátky křesťanství v Čechách, kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury, Praha 2001, s. 76, 78, viz obr. 6

¹⁹¹ Tedy v době, kdy už byly fara od zdejšího kostela přenesena ke kostelu sv. Jakuba

avšak z lodě byla v roce 1905 při zabezpečování kostela snesená a nahrazena nynějšími maltovými žebry. Odstraněná byla pak použita do nadezdívky pilířů nad klenbou, do níž byla zakotvena železná táhla.¹⁹² V době pozdně gotických úprav byl také zazděn boční vstup do lodi a v západní zdi prolomen nový. Dále byla zazděna všechna dosavadní okna a prolomena nová. K roku 1515 se váže zpráva, že byl z nadace Johanna Pyhona a Uršuly Paul Weberové postaven a vysvěcen nový oltář svatého Jana Křtitele. Ještě v 16. století (1559) byla ke kostelu přistavěna sakristie.¹⁹³ K roku 1649 se snad vztahují úpravy oken a prolomení jižních vchodů do lodi i kněžiště. Byla vestavěna hudební kruchta a z ní zřízen vstup na vnější kazatelnu.¹⁹⁴ V tomto datu se však literatura rozchází. Zdeněk Jaroš¹⁹⁵ tyto úpravy vztahuje až k roku 1661 a dává je do souvislosti s úpravami po devastaci švédskou okupací na konci 30ti leté války. Jihlava byla obléhána také Jiřím z Poděbrad (1458 a 1471) a je zmínka, že při té příležitosti byl kostel vypálen.¹⁹⁶ Na konci 17. století roku 1695 byla obnovena střecha kostela. Rokem 1749 se datuje zaklenutí sakristie, k čemuž došlo v důsledku velkých oprav.¹⁹⁷ Kostel byl v této době vymalován (jak z vnějšku tak zevnitř), vznikla také freska Kázání sv. Jana Křtitele na poušti a Kristova křtu. Je datována chronogramem k roku 1749, ale dnes je nápis neúplný. Autorem maleb je podle J.P. Cerroniho Johann Kargel.¹⁹⁸ V roce 1761 byl barokizován starý oltář a vznikly další dva boční oltáře zasvěcené sv. Norbertovi a sv. Janu Nepomuckému. (Plátna na tyto oltáře namaloval Václav Nosecký.) K další opravě střechy došlo v roce 1787 a roku 1821 dostal novou stříšku i sanktusník, což dokládá letopočet na korouhvičce.¹⁹⁹ Z konce 18. století pocházel velmi populární obraz spícího horníka s nápisem „*es war und ist nicht mehr*“²⁰⁰. V 19. století byl u kostelíku čilý ruch. Roku 1833 došlo k renovování soch a zabílení barokní fasády. Roku 1884 se opravovaly varhany (varhaník Pavel Schiffner). Další oprava varhan byla roku 1988.

¹⁹² SAMEK, B.: Umělecké památky Moravy a Slezska, druhý svazek J/N, Praha 1999, s. 102

¹⁹³ Tamtéž: s. 102

¹⁹⁴ Tamtéž: s. 102

¹⁹⁵ JAROŠ, Z.: Nemovité památky Jihlavy, Jihlava 2002, s. 50

¹⁹⁶ BRADÁČ, B.: Jihlava, 1926, (pozn. 175), s. 56

¹⁹⁷ SAMEK, B.: Umělecké památky Moravy a Slezska, druhý svazek J/N, Praha 1999, s. 103

¹⁹⁸ Tamtéž: s. 103

¹⁹⁹ Tamtéž: s. 102-103

²⁰⁰ „Bylo a už není“ Roku 1990 bylo dílo přemístěno na kůr a odtud bylo roku 2001 ukradeno.

V 19. století byl také vypracován projekt novogotické přestavby, ale k jeho realizaci nedošlo. Byla však provedena novogotická štuková žebra na klenbách lodi a okenní vitráže (1925). K významnějším stavebním akcím první poloviny 20. století náleží zejména oprava z roku 1905 (statické zajištění kostela). Byl také 8.září 1912 svěcen nově přelítý zvon od jihlavského zvonaře Bedřicha Hampela. K roku 1953 proběhla oprava fasády. Generální oprava pak proběhla pak v roce 1984 podle projektu Ing. arch. Jana Sedláka.²⁰¹

Archeologické a stavebně-historické poznatky²⁰²

Kostel byl podroben archeologickému průzkumu jen velmi okrajově. V roce 1984 byla prováděna radikální oprava a předlažba svatyně a v rámci těchto zásahů byla provedena nepříliš rozsáhlá sondáž (viz obr. 7). Pro objekt kostela sv. Jana Křtitele však doposud nebylo zpracováno žádné SHP ani podrobnější pasport. Bohužel také chybí podrobnější fotodokumentace tehda odkrytých a dnes již zase omítnutých stavebněhistorických nálezových situací a proto jsme odkázáni jedinež reprodukci jejich popisu.

Výkop odkryl základové zdivo větší části apsidy, jižního pilíře, vítězného oblouku a přilehlého nároží románského kněžiště či lodi. Románský presbytář byl podle těchto poznatků kvadratického půdorysu o síle základu kolem 150 cm. Byl oddělen od půlkruhové apsidy o šířce zdi asi 140 cm pasem předapsidového oblouku širokým asi 120 cm předsunutého asi o 40 cm směrem dovnitř. Základové zdivo románské stavby bylo dochováno 20 cm pod odstraněnou dlažbou a pod tenkou vrstvou hliněného násypu. V tomto byly ojediněle nalezeny střepy, které typologicky spadají do 13. století.

Základové zdivo stavby bylo provedeno z hrubě opracovaných kamenů posazených na maltu. Prostor apsidy ve zkoumaném úseku byl po celé ploše vyplněn většími lomovými kameny spojenými maltou. Tyto kameny byly provázány s obvodovým zdivem a základem předapsidového pasu. Ke středu apsidy tyto

²⁰¹ Větší část oprav proběhla bez ohlášení a bez památkového dozoru; SAMEK, B.: Umělecké památky Moravy a Slezska, druhý svazek J/N, Praha 1999, s. 102-103.

²⁰² Vycházím zejména z článku L. Konečného , kde jsou zahrnuty i poznatky získané při provádění sondy. KONEČNÝ, L.: K románské podobě, 1986, (pozn. 69), s. 405-408

kameny vystupovaly těsně pod úroveň dlažby a vytvářely dojem, že jde o rub klenby, snad románské krypty. K takové interpretaci nasvědčovalo i dostředné radiální položení kamenů.

Nejstarší románská stavební fáze

Po sejmutí omítkových vrstev v lodi bylo zjištěno, že rozsah původního románského zdiva zahrnuje celý stávající obvod stavby. Zdivo původní stavby sestávalo z větších lomových hrubě opracovaných, lícovaných kamenů, místy horizontálně vrstvenými. Ve východní polovině fasády byla odkryta tři úzká románská okna se zešíkmenými špaletami a půlkruhovými záklenky z úzkých radiálně kladených kamenů, na nichž spočívala stopa po původní hrubé omítce - reprezentují pravděpodobně nejstarší stavební fázi románského obvodového zdiva. Východní okno bylo posazeno níž, snad kvůli osvětlení ambony. Uprostřed jižní fasády lodi bylo odkryto lomené uzavřené ostění někdejšího vstupu. Na portále byla odkryta líčka s dvojnásobnými bílými linkami imitujícími články ostění. V jihozápadním nároží lodi byl mezi armujícími kameny odpreparován románský kamenický fragment opracovaný do tvaru římsovité hlavice jednoduše okoseného profilu. Na základě jeho intaktního osazení se soudí, že byl upotřeben jako prvek nepoužitý k původně zamýšlenému určení. V interiéru došlo k odstranění celého omítkového souvrství zhruba do výše dvou metrů, přičemž nebyly pozorovány žádné stavební spáry. Žádné zdivo nebylo zjištěno ani po odstranění původní dlažby v lodi. Z dokumentace, která byla při sondě pořízena se nedá bezpečně prokázat, jaký byl původní půdorys a jak s ním souvisí současná stavba. Zdá se však, že rozsah původního románského zdiva zahrnuje celý obvod nynější stavby (viz obr. 7).

Druhá, raněgotická stavební fáze kolem roku 1270

Ve východní části jižní fasády byly sondami zjištěny pozůstatky dvou lomených gotických oken s kamenným ostěním, jejichž záklenky sestávaly z drobných plochých cihel. Z jejich zadržky byly vyňaty fragmenty gotického okenního sloupku a okenního ostění. Také v západní třetině lodi bylo zjištěno pět atypických obloukově zaklenutých a široce špaletovaných oken stejného charakteru. Dvě okna byla v severní, dvě v jižní a jedno v západní fasádě (viz obr. 7). Tato velká, také drobnými cihlami obložená okna měla v záklenku zlomené zešíkmené špalety, na níž byly zjištěny omítkové vrstvy z doby ještě před jejím zaslepením a zadržím do líce fasády. Největší s těchto oken bylo východnější okno jižní fasády (mělo práh asi o jeden metr níže než ostatní) o kterém se předpokládá, že mohlo být popřípadě i vchodem na starší vnější kazatelnu. Dvě z oken, zasahují do podlahy dnešní kruchty. Součástí raně gotické přestavby je nepochybně také portál se skosenou hranou (dnes je zaslepený), jehož kamenné ostění se nachází vlevo od současného (viz obr. 7, viz fotodokumentace).

Kolem kostela byl bezesporu hřbitov, ale při nerozsáhlé sondě se na kosterní pozůstatky nenarazilo. Jedinými kosterními nálezy tak jsou ty, k nimž máme zprávu z 25. října 1942 od Dr. Schwaba. Jednalo se celkem asi o 5 pohřbů v křesťanském rituálu na úpatí Jánského vrchu, mimo původní hřbitovní zeď. Vzhledem k tomu, lze tedy říci, že s kostelem sv. Jana Křtitele nesouvisí a nemají tedy vypovídací hodnotu.²⁰³

²⁰³ Jednalo se patrně o pohřby z raného novověku, kdy se již pohřbívalo i mimo areály hřbitovů a nebylo to považováno za křesťansky nepřipustné. Mohlo snad jít o vojáky či cizince.

Podoba a funkce románské svatyně

Na otázku podoby a funkce původního románského kostela lze v současném stavu zodpovědět pouze hypoteticky. Hlavními vodítky jsou v tomto případě především informace získané při provádění sondě. Ani ta nám však nemůže doložit, zda první stavbou, která předcházela románskému kostelu byla stavba dřevěná, jak se domníval Václav Richter.²⁰⁴

Nejpravděpodobněji měl tento románský kostel kvadratické kněžiště s pasem oddělenou půlkruhovou apsidou. Kněžiště bylo zřejmě plochostropé, nevyklučuje se však možnost zaklenutí valenou nebo kříženou klenbou bez žeber. Apsida byla zřejmě sklenuta konchou. Triumfální oblouk oddělující kněžiště byl dodatečně při gotické přestavbě upravován (viz obr. 7). Loď byla asi plochostropá což dokládá i směrem ven odkloněný vnitřní líc zdiva. Velmi zajímavý je pak průběh vnějšího líce zdiva obou podélných zdí lodi. Za polovinou předposledního klenebního travé tyto líce zdiva výrazně ustupují. Celkově je v lodi v západní části patrné rozšíření. Pakliže se k těmto skutečnostem připočte i rozmístění atypických středověkých oken v západní třetině lodi a její nápadná délka, vyvstává předpoklad, že tato část stavby mohla mít jiné, samostatné určení.²⁰⁵ Obvodové zdivo je však celistvé, z čehož se dá usuzovat, že sloužila-li západní část stavby jiným účelům, byla zřejmě oddělena od zbytku prostoru pouze vnitřní příčkou (možná dřevěnou), která byla později odstraněna (viz obr. 7). Rovněž výškové uspořádání části stavby bylo s přihlédnutím ponejvíce k architektonickým prvkům jiné, než ve zbývající části objektu. Obě prostory pak mohly být propojeny. Například přímo z lodi na úrovni domnělé tribuny. Pakliže byla tato západní část oddělená, měla asi speciální funkci (viz obr. 7).

Nabízí se předně tři varianty interpretace. První variantou je možnost funkce jako křesťní předsíně. Něco takového však nemáme v naší románské architektuře přesvědčivě doloženo. Ač se nálezy románských křtitelnic koncentrují převážně do západních průčelí kostelů. Také zde byla osazena původně románská osmihranná kamenná křtitelnice, vysoká 1 metr s vnějším průměrem 54 cm.

²⁰⁴ RICHTER V.: Přechodní stavby v údolí Jihlávky, In: Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských, svazek IV., 1961, s. 24-25.

²⁰⁵ KONEČNÝ, L.: K románské podobě, 1986, (pozn. 69), s. 412

Druhou a třetí možností je využití zadní části jako obydlí, buď plebána-vilika či členů německého řádu, který máme v historii tohoto kostela doložen. U poslední možnosti je třeba uvést některé analogie, u nichž se toto řešení jeví jako pravdivé. Nejblíže analogií k jihlavskému kostelu je zřejmě románská svatyně v dnešní osadě Pomezí (Markl) v předpolí hradu Landštejna.²⁰⁶

Dnes z tohoto kostela stojí jen kvadratický chór s půlkruhovou apsidou. Tento kostel měl stejné patrocínium, býval farní a sloužil významné osadě Landštejn, jejíž vznik se datuje za rok 1188 na stezce k zemské bráně a která předcházela vzniku stejnojmenného hradu.²⁰⁷ Při významu lokality se dá předpokládat vznik kostela již ve 12. století. Kostel měl výrazně dlouhou loď (35 m). V. Kotrba to vysvětluje tím, že západní část (kratší) bývala obytnou budovou pro předpokládanou komendu johanitů. Tímto zařazuje tuto stavbu k ranně středověkým sakrálním stavbám spojených na západě s kněžským obydlím – *cenobiem*.²⁰⁸ Pro landštejnský kostel však nemáme doklad, že by byl ve vlastnictví řádu, který však roku 1175 získal zdejší hvozď. A tak se připouští, že právě johanité zde mohli v počátcích vykonávat duchovní správu. Odpovídalo by tomu i patrocínium sv. Jana Křtitele jakožto ochránce a patrona poutníků, neboť řád pečoval o pobožné zřizování hospitů.²⁰⁹ Pozoruhodný ve vztahu k jihlavskému kostelu je i starší neověřený údaj, že k západní části lodi přiléhalo čtvercové baptisterium se studánkou. Kostel v Landštejně byl starší než hrad, a tak mohlo být při kostele obydlí knížecího vilika, popřípadě lovčího, jako tomu bylo například na Veveří či Bezdězu.

Další analogií ke kostelu v Jihlavě by mohl být kostel sv. Jana Křtitele v Kroměříži, kde byla důležitá komenda johanitů se špitálem, jak dokládá listina z roku 1238. Tato stará svatyně je zachycena na plánu z roku 1688, kdy měla ještě románskou obdélnou, protáhlou plochostropou loď, rozdělenou příčkou ve dva samostatně přístupné prostory. Počátkem 13. století je v biskupské Kroměříži doložena „kaple“, dodnes ztotožňovaná s předměstským kostelem Nanebevstoupení Panny Marie nebo s kaplí zdejšího biskupského dvorce. Nedá se ovšem vyloučit, že

²⁰⁶ KONEČNÝ, L.: K románské podobě, 1986, (pozn. 69), s. 413.

²⁰⁷ Tentýž: Některé nejnovější poznatky ke vztahu románských sakrálních a profánních objektů jižní Moravy, In: AH,6, 1981, s. 239-241

²⁰⁸ KOTRBA, V.: Církevní stavby Velké Moravy, In: Umění, 12, 1964, s. 356

²⁰⁹ KUTHAN, J.: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století, České Budějovice 1976, s. 73

jde o kostel sv. Jana Křtitele, u něhož byly před rokem 1238 usazeni johanité. Při tom termín *capella* by tu byl obdobně jako v Jihlavě použit ve vztahu svatyně k majiteli a jejího patronátu, to je zde k biskupovi, který daroval její důchody olomouckému probošství. Tato stavba snad mohla být kostelem předměstské Kroměříže.²¹⁰

Podobně kostel sv. Jana Křtitele v Přibicích u Pohořelic typově odpovídá předpokládané podobě jihlavské románské svatyně. Tj. měl obdélnou loď, kvadratické kněžiště s mírně protáhlou apsidou. Fara je zde doložena již v roce 1222. Ke svatojánské konsekraci svatyně došlo roku 1257. Podle listin z let 1284 a 1292 měli zdejší faru s patronátem johanité a ve 14. století je zde doložena také komenda.²¹¹ Mohla však souviset již s počátky kostela, soudě dle titulu. Archeologicky i při opravě roku 1981 bylo zjištěno, že prodloužení kostelní lodi na západě je až novověkého původu, což ovšem nevyklučuje, že by v těchto místech nebyla kdysi k románské lodi přistavěna zmizelá komenda. Také kostel sv. Jana Křtitele se špitálem v Jindřichově Hradci se jeví jako možné srovnání.²¹² Již v první polovině 13. století měli němečtí rytíři také faru v zaniklém Tupanově na Moravskokrumlovsku, z jehož pozdněrománského kostela zůstal stát, podobně jako na Landštejně, velký kvadratický presbytář s apsidou.²¹³

²¹⁰ JŮZA, V./ KRSEK, I./ PETRŮ, J./ RICHTER, V.: Kroměříž, Praha 1963, s. 10-17; VYSKOČIL, J. K.: KOSTEL SV. Jana Křtitele v Kroměříži, Kroměříž 1931

²¹¹ KONEČNÝ, L.: Výzkum románské architektury na Moravě III, SPFFBU, F 26-27, 1982-83, s. 84, znám však jen z KONEČNÝ, L.: K románské podobě, 1986, (pozn. 69), s. 417

²¹² TEPLÝ, F.: Dějiny města Jindřichova Hradce I/1, 1927, s. 62

²¹³ KONEČNÝ, L.: K románské podobě, 1986, (pozn. 69), s. 414

Odstraněno:

Odstraněno:

Vyhodnocení

Na kolonizaci zdejšího regionu měly vliv hluboké změny připravované už od počátku 12. století projevující se zejména na přelomu století 12. a 13. Byl to jak demografický růst tak i celá řada změn od hospodářských inovací a nárůstu řemeslné výroby po změny v sociální struktuře a v neposlední řadě dotvoření farní organizace. Počátky sídliště kolem kostela sv. Jana Křtitele ve Staré Jihlavě můžeme klást do poloviny 12. století. Po přihlédnutí k patronátu kostela, zvýšenému významu Haberské cesty během 12. století, zejména ve 2. polovině, k předpokládaným změnám trasy i prvním písemným zprávám o řece Jihlavě z roku 1226 a pak o sídlišti z roku 1233, můžeme vyslovit předpoklad, že počátky zdejšího osídlení nesahají příliš hluboko před rok 1200. Můžeme se však domnívat, že zde mohlo být dřívější slovanské osídlení. V tomto ohledu by pomohly pouze archeologické nálezy, které by mohly tento předpoklad až už potvrdit tak vyvrátit. Nejpozději však od laténského období i v době římské vedla (ač jinou trasou) přes pomezí hvozdu trasa dálkové komunikace vedoucí z *Vindobony* do Polabí, což mohlo výrazně ovlivnit vznik zdejších prvních osad. Církevní organizace se pak do jisté míry kryla s vývojem osídlení a majetkovou drůbou. Území, na němž vzniklo farní centrum s kostelem sv. Jana Křtitele náleželo podle všech indicií k zeměpanskému území. Za kolonizací v tomto regionu lze pak hledat želivský klášter. Později toto území připadlo do rukou královny Konstancie, která zřejmě Jihlavský kostel i desátkovými obcemi použila ke krytí dluhu, které měla vůči německým rytířům. Jedná se však pouze o hypotézy prokázané nepřímými důkazy. Prvními písemně doloženými majiteli tohoto farního centra jsou až němečtí rytíři. Jestli se nějak osobně podíleli na chodu zdejší farnosti, či zda jim plynuly dávky a církevní správu zde zajišťoval nějaký jimi dosazený laik či někdo jiný, zůstane zřejmě v rovině otázek. Následným majitelem je želivský klášter, který zakoupil zdejší statky od německých rytířů. V jejich režii byly i poté, kdy již bylo založeno nové město a započalo se s výstavbou městského farního kostela. Samotný kostel sv. Jana Křtitele byl v první stavební fázi patrně dřevěný. Písemně to však doložené není a bedlivý archeologický výzkum, který by snad mohl přinést odpověď, nebyl doposud proveden. Záhy však zde asi stála poměrně velká kamenná svatyně, k níž náležela celá řada vsí. V těchto snad později mohly vzniknout i filiální svatyně. Proces translokace farních práv pak od kostela

sv. Jana Křtitele ke kostelu sv. Jakuba byl, jak se zdá, velmi zdlouhavý a komplikovaný. Pro objasnění tohoto zlomového činu lze vztáhnout celou řadu písemných pramenů, přeci však je tento proces doposud kryt rouškou tajemství. Je to dáno už tím, že se jednalo o velmi komplikovaný proces, doprovázený četnými spory, za nimiž byly převážně finanční důvody. Předmětem sporu byly zejména příjmy z pohřbívání, ale i křtění, důchody kostela atd. Průběh postupného přechodu farního centra regionu od starého kostela k nově zbudovanému kostelu je však i v širším kontextu církevních dějin stále otevřenou problematikou, které byly prozatím věnovány jen okrajové pohledy a která tak čeká na podrobnější badatelský zájem. Kolem zdejšího farního centra a jeho kostela vyvstávají však i další otázky. Jistý otazník doposud visí nad osobou fundátora tohoto kostela i nad vlastní podobou a funkcí nejstarší svatyně. Hypotézy, které se nabízejí a které nastínil L. Konečný čekají ještě na potvrzení, upřesnění a nebo vyvrácení, které by mohl přinést především archeologický výzkum. Takový výzkum by také zpřesnil údaje o stavu zachování geologického a archeologického terénu v tomto prostoru. Dále by snad přinesl bližší informace i o sídlišti, které se podle dosavadních znalostí nalézalo v bezprostřední blízkosti kostela. Jak z výše uvedeného vyplývá, otázek, které se rodí v souvislosti s kostelem a farností sv. Jana Křtitele je celá řada. Na mnohé z nich lze a bude možno odpovědět pouze hypoteticky. Základem pro budoucí objasnění by pak mohl být archeologický průzkum vytypovaných lokalit, kde se předpokládá výskyt prvotních struktur.

Literatura:

- ALRICHTER Anton: Kolonisationsgeschichte der Iglauer Sprachinsel, In: ZVGMS XII, 1908
- BARTŮŠEK Antonín / KÁBA Arnošt: Umělecké památky Jihlavy, Havlíčkův Brod 1960
- BOHÁČ Zdeněk: Časové vrstvy patrocinií českých měst a jejich význam pro dějiny osídlení, In: HG, 4, 1970, s. 7-41
- BOHÁČ Zdeněk: Patrocinia kostelů při nejstarších kláštorech a kapitulách v Českých zemích, In: HG, 5, 1970, s. 51-77
- BOHÁČ Zdeněk: Patrocinia románských kostelů v čechách, In: HG, 8, 1972, s. 31-52
- BOHÁČ Zdeněk: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení, In: ČSČH, 21, 1973, s. 369-388
- BRADÁČ Bohumil: Jihlava, Jihlava 1926
- ČERMÁK Dominik: Premonstráti v Čechách a na Moravě, Praha 1877, s. 210-238
- D'ELVERT Christian: Geschichte der Königlichen Kreis-und Bergstadt Iglau in Mähren, Brün, 1850
- DEMEK / NOVÁK A KOL.: Vlastivěda moravská, země a lid, Neživá příroda, nová řada sv.1, Brno 1992, s. 10-18
- DOBIÁŠ, Josef: Německé osídlení ostrůvku jihlavského, In: Časopis archivní školy 8, 1931, s. 1-91
- DUBY Georges, Die Kunst des Mittelalters. Das Europa der Kathedralen 1140 – 1280 Band II, Stuttgart 1962.
- FOLTÝN Dušan A KOL.: Encyklopedie moravských a slezských klášterů, Praha 2005, s. 330-333
- FRIED Jan: Jihlavské památky, In: Od Horácka k Podýjí II, č. 6-7
- GÖTH Ignaz / SCHWAB Emanuel.: Iglau, Jihlava 1936
- HEJHAL Petr/ HRUBÝ Petr/ MERTA Dan.: Měšťanská zděná zástavba středověké Jihlavy (k současnému stavu poznání) In: Forum Urbes mediiaevi III, Jihlava 2004

- HOFFMANN František: Nové práce o jihlavském právu a počátcích Jihlavy,
Vlastivědný sborník Vysočiny 2, Oddíl věd společenských, 1958, s. 197-202
- HOFFMANN František: Jihlavské právo, Havlíčkův Brod 1959
- HOFFMANN František: Jihlava v husitské revoluci, Havlíčkův brod 1961
- HOFFMANN František: Jihlavský městský stavební řád z roku 1270, Jihlava 1967
- HOFFMANN František: České město ve středověku, Praha 1992
- HOFFMANN / JAROŠ / PISKOVÁ / SVĚRÁK: Jihlava. Historický atlas měst
České republiky, Svazek č. 8, Praha – Jihlava 2000, s. 7
- HOLUB Petr / HRUBÝ Petr / KOVÁČIK Peter / MERTA David / ZŮBEK
Antoním: Předběžné výsledky záchranných archeologických výzkumů v Jihlavě
v roce 2002, Vorläufige Ergebnisse Archäologischer Rettungsgrabungen in Iglau
im Jahr 2002, In: Přehled výzkumů 44, 2002
- HOSÁK Ladislav / ŠRÁMEK Rudolf: Místní jména na Moravě a ve Slezsku, I–II,
Praha 1970–80
- HOSÁK Ladislav: Historický místopis země Moravskoslezské, Praha 1938
- HOSÁK Ladislav: Středověká kolonizace horního poříčí Jihlavy, In: ČSPS, LX,
1952, s. 142-153
- HOSÁK Ladislav: Územní rozsah hradeckých obvodů moravských v 11. až 13.
století, In: Pocta Zdeňku Nejedlému, Olomouc 1959, s. 150-159
- HOSÁK Ladislav: Jihlavský kraj, Historický místopis Moravy a Slezska v letech
1848–1960, úvodní svazek, Ostrava 1967, s. 95
- HRUBÝ Petr / JAROŠ Zdeněk / KOČÁR Petr / MALÝ Karel / MILITKÝ Jiří /
ZIMOLA David: Středověká hornická aglomerace na starých horách u Jihlavy,
PA 96, Praha 2006 (v tisku)
- HRUBÝ Petr: Opevněná centra mladší a pozdní doby hradištní v Jižních Čechách,
specifika, výchozí body a možnosti studia, písemná práce pro požadavky
postgraduálního studia, 2003
- HRUDIČKA Alois: Topografie diecése brněnské, Brno 1908, 356
- JANÁK Jan / BALCÁREK Pavel / ČAPKA František / MĚŘÍNSKÝ Zdeněk /
NEJEDLÝ Vratislav / TROJAN Jan / ZAORALOVÁ Marie: Dějiny Brtnice
a připojených obcí, Brno 1988, s. 13-100
- JAROŠ Zdeněk / KŘESADLO Karel: Historie a současnost Jihlavy, Jihlava 1984

- JAROŠ Zdeněk / KŘESADLO Karel: Jihlava, kulturně historický průvodce městem, Jihlava 1996
- JAROŠ Zdeněk, Z historie Jihlavy do počátků 15. století, In: Sborník příspěvků k 555. výročí vyhlášení basilejských kompaktát v Jihlavě, Brno - Jihlava 1991, s. 7-11
- JAROŠ Zdeněk: Gotická Jihlava, Jihlava 1993
- JAROŠ Zdeněk: Nemovité památky Jihlavy, Jihlava 2002, s. 50
- JIREČEK Hermenegild: Morava do roku 1200, Župa Jihlavská, In: PA II.díl, 1859, s. 155
- JOACHIMOVÁ Jiřina: Fundace královny Konstancie a pražské statky německých rytířů, Umění XVI, 1968, 495–501
- JŮZA V./ KRSEK, I./ PETRŮ, J./ RICHTER Václav: Kroměříž, Praha 1963, s. 10-17
- KAMENÍČEK František.: Zemské sněmy a sjezdy moravské, díl I., Brno 1900, s. 1-2
- KEJŘ Jirí: Zwei Studien über die Anfänge der Städteuerfassung in den Böhmischen Ländern, Historica, 16, 1969, s. 81-142
- KEJŘ Jirí: Městské zřízení v českém státě ve 13. století, In: ČSČH 27, 1979
- KEJŘ Jirí: Vznik městského zřízení v českých zemích, Praha 1998
- KOFTA Kamil: Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské, In: ČČH, 10, 1904, s. 249-275,373-391
- KOFTA Kamil: Kurie a církevní správa zemí českých v době předhusitské, In: ČČH, 12, 1906, 7–34, 178–191, 274–298, 426–446
- KONEČNÝ Lubomír: Některé nejnovější poznatky ke vztahu románských sakrálních a profánních objektů jižní Moravy, In: AH,6, 1981, s. 239-241
- KONEČNÝ Lubomír: K románské podobě a funkci kostela sv. Jana Křtitele, In: Rodná země, Brno 1986, 405-418
- KOTAS Jirí: Středověká keramika z Jihlavy, Havlíčkova ulice, Přehled výzkumů 1973, s. 101
- KOTRBA Viktor: Církevní stavby Velké Moravy, In: Umění, 12, 1964, s. 356
- KOVÁČIK / MERTA: Záchrané archeologické výzkumy, Sborník Muzea Vysočiny XIII, oddíl věd společenských (pozn. 19), s. 3-14
- KŘESADLO Karel, Jihlava. Města ČSSR, ČSR sv. 3, Praha 1986

- KŘESADLO Karel: Kapitoly z historie Jihlavy, Jihlava 1992, 8, 9, 72
- KŘESADLO Karel: Jihlava, Praha 1996, s. 7
- KUČA Karel: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, II. Díl, H - Kole, Praha 1997, 665–675
- KUTHAN Jiří.: Středověká architektura v jižních Čechách do poloviny 13. století, České Budějovice 1976, s. 73
- KUTHAN Jiří: Architektura v Přemyslovském státě 13. století, In: Umění doby posledních přemyslovců, Roztoky u Prahy-Praha 1982
- KUTHAN Jiří: Přemysl Otakar II., král železný a zlatý, král zakladatel a mecenáš, Vimperk 1993;
- KUTHAN Jiří: Česká architektura doby posledních Přemyslovců, města, hrady, kláštery, kostely, Vimperk 1994
- LÍBAL Dobroslav: Problematika počátků měst z hlediska půdorysné osnovy a nejstarší zástavby, In: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha 1977, s. 157-163.
- MED Oldřich: Svatojakubské anály, 1964, Římsko-katolický farní úřad u sv. Jakuba v Jihlavě, s. 4
- MERTA David / KOVÁČIK Peter / PEŠKA : Jihlava (okres Jihlava), Husova ulice č. 28, parcela č. 3363 (akce A20/98), In: Přehled výzkumů 40, 2000
- MĚŘÍNSKÝ Zdeněk / ZUMPFE Eva: Der Bergbau und die Besiedlung des südwestlichen Mährens, AH, 2001, č. 26, 15–25
- MĚŘÍNSKÝ Zdeněk: Průzkum zaniklých středověkých osad na moravské straně Českomoravské vrchoviny v letech 1962–1970, In: Archeologické rozhledy, 28, 1976, s.405
- MĚŘÍNSKÝ Zdeněk: Několik poznámek k počátkům města Jihlavy, In: Středověká archeologie a studium počátků měst, Praha 1977, s. 122-124
- NOVOTNÝ Boris: Další nálezy ze středověkých jímek v historickém jádru města Jihlavy, Přehled výzkumů 1976, 84–86
- NOVOTNÝ Boris: Záchranný výzkum středověkých objektů v historickém jádru města Jihlavy, Přehled výzkumů 1977, 84–87
- NOVOTNÝ Boris: Funde mittelalterlichen handwerklicher Erzueugnisse aus Iglau(Mähren) von der Hälfte des 13. bis zum Beginn des 15. Jahrhunderts. Sien, Akademie der Wissenschaften, 22

- PÁNEK Ivo: Mistr Diviš a jihlavská listina, ČMM, 87, 1969
- PÁTEK Alois Josef: Vlastivěda moravská, II. Místopis, Jihlavský okres, Brno 1901
- PILS Susanne Claudie / SCHOLZ Stefan: Stadtmappe Hainburg. Österreichischer Städteatlas, 7. Lieferung, Wien 2002
- RADOVÁ / ŠTIKOVÁ.: Poznatky a otázky o nejstarší zděné městské zástavbě plynoucí ze stavebního výzkumu sklepů, In: Sborník z celostátní konference středověké archeologie v Hradci Králové, 1977
- RICHTER Václav.: Přechodní stavby v údolí Jihlávky, In: Vlastivědný sborník Vysočiny, oddíl věd společenských, svazek IV., 1961, s. 25
- RUBY Franz: Der siebenjährige Krieg um das Johannes-Kirchlein in Iglau. Notizen-Blatt der hist.-statist. Section, 1884, s. 51-53
- SAMEK Bohumil: Umělecké památky Moravy a Slezska, II. díl, J/N, Praha 1999, s. 101–103
- SCHOLZ Stefan: Probleme der früh- und hochmittelalterlichen Geschichte von Hainburg an der Donau, (Diplomarbeit an der Universität Wien), Wien 2000
- SCHWAB Emanuel: Das geschichtliche recht der Iglauer Sprachinsel, Wien 1919
- SCHWAB Emanuel: Alt-Iglau, Der Heimatbrunnen, č. 8. Iglau 1924
- SCHWAB Emanuel: Der Iglauer Kunstlandschaft. Igel-Land, 5, 1944
- SLAVÍK František Augustin: Kostel sv. Jana Křtitele u Jihlavy, ČMM, 1892, č. 16, 57–58
- SOMMER Petr: Začátky křesťanství v Čechách, kapitoly z dějin raně středověké duchovní kultury, Praha 2001, s. 76, 78
- ŠAMÁNKOVÁ Eva: Jihlava, In: ZPP, 1950, č. 6, 162
- ŠEBÁNEK Jindřich / DUŠKOVÁ Sáša: Kritický komentář k moravskému diplomati. Zpracování látky III. Svazku Bočkova moravského kodexu, Praha 1952, s. 19-20, 211-214
- ŠEDO Oldřich / ZATLOUKAL Richard: Jihlava (okres Jihlava), ulice Křížová 14, In: Přehledy výzkumů 1993–1994 1997, s. 204
- ŠIMÁK Josef Vítězslav: České dějiny I/5. Středověká kolonizace v zemích českých, Praha 1938
- ŠIMÁK Josef Vítězslav: Záhada z počátků obce Jihlavské, Vlastivědný sborník kraje jihlavského, I. ročník, 1922 – 1923

- ŠTROF, A. / ZATLOUKAL Richard: Jihlava (okres Jihlava), In: Přehledy výzkumů 1993–1994, Brno 1997, s. 205-206
- TEPLÝ František: Dějiny města Jindřichova Hradce I/1, 1927, s. 62
- UHLÍŘ Jiří: Zeměpanské Přibyslavice, Třebíč 1998
- VLČEK Pavel / SOMMER Petr / FOLTÝN Dušan: Encyklopedie českých klášterů, Praha 1998, s. 703-709
- VOBR Jaroslav: Bibliografie okresu Jihlava, Brno 1988
- VOSÁHLO Jiří: Přehled historie jihlavského hornictví, In: Dolování stříbra a mincovnictví v Jihlavě, Jihlava 1999
- VOŠÁHLÍK Aleš: K počátkům stavebního vývoje měšťanských domů v Jihlavě, In: Památky a příroda, 8, 1981, s. 449-470
- VYSKOČIL Jan K.: Kostel sv. Jana Křtitele v Kroměříži, Kroměříž 1931
- ZATLOUKAL Richard / ZIMOLA David: Hornická aglomerace Jihlavská z pohledu archeologie, In: Dolování stříbra a mincování v Jihlavě, 1999, s. 29
- ZATLOUKAL Richard: Záchranný archeologický výzkum v presbytáři kostela Povýšení svatého Kříže v Jihlavě - Die Rettungsgrabung im Chor der St.-Kreuz-Kirche in Jihlava (Iglau), In: Vlastivědný sborník Vysočiny 9, oddíl věd společenských 1994, s. 205-213;
- ZATLOUKAL Richard: Nálezy dvou středověkých pecí typu hypocaustum v minoritském klášteře v Jihlavě- Der Befund der zwei mittelalterlichen Öfen des Hypocaustumtypus im Minoritenkloster in Jihlava (Iglau), In: Vlastivědný sborník Vysočiny 11, oddíl věd společenských 1996, s. 27-44
- ZIMOLA David: Archeologické výzkumy v Jihlavě, In: Vlastivědný sborník Vysočiny 11, Oddíl věd společenských 1999, s. 3-25
- ZIMOLA David: Jihlava (okres Jihlava), Přehledy výzkumů 41(1999), Brno 2000, s. 166
- ZYCHA Adolf: Über den Ursprung der Städte in Böhmen und die Städtropolitik der Premysliden, MVGDB 52, 1914
- ŽEMLIČKA Josef: Století posledních Přemyslovců, Praha 1986
- ŽEMLIČKA Josef: Čechy v době knížecí (1034-1198), Praha 1997
- ŽEMLIČKA Josef: Počátky Čech královských (1198–1253) Proměna státu a společnosti, Praha 2002

Seznam zkratek:

AH – Archaeologia historica

ČČH – Český časopis historický

ČMM – Časopis Matice moravské

ČSČH – Československý časopis historický

ČSPS – Časopis Společnosti přátel starožitností

HG – Historická geografie

MVGDB –Mitteilungen des Verins für Geschichte der Deutschen in Böhmen

PA – Památky archeologické

SAP – Sborník archivních prací

ZPP – Zprávy památkové péče

ZVGMS –Zeitschrift des deutschen Vereines für Geschichte Mährens und Schlesiens

Historiografické prameny:

Písenné prameny

CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae II, (ed. Gustav Fridrich a kol.), Praha 1912

CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae III, (ed. Gustav Fridrich a kol.), Praha 1942

CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae IV, (ed. Gustav Fridrich a kol.), Praha 1962

CDB – Codex diplomaticus et epistolaris regni Bohemiae V, (ed. Gustav Fridrich a kol.), Praha

CDM – Codex diplomaticus et epistolaris regni Moraviae III, (ed. Antonín Boček), Brno 1850

CDM – Codex diplomaticus et epistolaris regni Moraviae, (ed. Antonín Boček), Olomouc 1841

Regesta diplomatica nec non epistolaris Bohemiae et Moraviae. Pars II. Annorum 1253 – 1310, (ed. Josephi Emler), Pragae 1882

Okresní archiv Jihlava

Římsko-katolický farní úřad u sv. Jakuba v Jihlavě, Farní archiv (inventář zpracoval František Hoffmann a V. Cvek, 1961), II. úřední knihy (inv. č. 31A, 32A, 33, 33A), III. spisový materiál (inv. č. 328, 365, 366, 367), V. ostatní materiál.

Jihlava a dřevěné mlýny, mapa stabilního katastru z roku 1835, vydáno– KUČA Karel: Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, II. díl, Praha 1997, 665–675

Iglau – Spital – Vorstad, mapa stabilního katastru z roku 1897

Der Stadt Iglau, mapa z roku 1825, Okresní archiv města Jihlavy

Plan der Stadt der Iglau, mapa z roku 1876, Okresní archiv města Jihlavy

Plán města Jihlavy a okolí z roku 1645, vydáno –HOFFMANN/
JAROŠ/PÍSKOVÁ/SVĚRÁK:Jihlava, Historický atlas měst České republiky,
svazek č.8, mapa č.5, Jihlava–Praha 2000

Jihlava, vydáno – HOFFMANN / JAROŠ/ PÍSKOVÁ / SVĚRÁK: Jihlava,
Historický atlas měst České republiky, svazek č.8, mapový list č.5, Jihlava–Praha
2000

Jihlava, topografická mapa 1: 25 000, 50. léta 20. století, vydáno– KUČA Karel:
Města a městečka v Čechách na Moravě a ve Slezsku, II. díl, Praha 1997, 661

Jihlavsko-turistická mapa, 1: 50 000, 1993–1996

Jihlava-plán města, 1: 10 000, Brno 1995

Autoatlas, Česká republika 1:100 000, Praha 2005, (dopracovaný na lokalizační
mapu)

Iglau, mapa z archivu musea království českého, topografická sbírka F 62

Obrazové prameny

Státní ústřední archiv Praha

Kresba 1783 kostel sv. Jana Křtitele, Poznámky k jihlavské kronice 17.–18. století,
Pražský archiv národního muzea, XVIII ex, topografická sbírka F 62

Seznam obrazové přílohy:

- Obr. 1: Oblast Jihlavska s vyznačením německého jazykového ostrova (do roku 1945)-šrafovaně
- Obr. 2: Přibližná rekonstrukce průběhu jednotlivých tras Haberské cesty v oblasti Jihlavska a Brtnicka
- Obr. 3: Brtnicko. Schematizovaná rekonstrukce rozsahu feudální držby v mikroregionu kolem poloviny 13. století.
- Obr. 4: Plán města Jihlavy a okolí při dobytí císařskou armádou 7. 12. 1647
- Obr. 5: Kresba 1783 kostel sv. Jana Křtitele
- Obr. 6: Rekonstrukční model dřevěného kostela vybudovaného na přelomu 10. a 11. století na polském hradišti v Kaliszi z dřevěných desek
- Obr. 7: Jihlava, kostel sv. Jana Křtitele – stávající stav (nahore), pokus o rekonstrukci románské stavby s vyznačením původního presbytáře (černě) sondy (tečkovaně) a středových prvků ve fasádách lodi (podle L. Konečného).
- Obr. 8: Jihlava, topografická mapa 50. léta 20. století, měřítko 1: 25 000
- Obr. 9: Jihlavský kraj
- Obr. 10: Kostel sv. Jana Křtitele na Jánském vršku
- Obr. 11: Der Stadt Iglau, mapa z roku 1825, Okresní archiv města Jihlavy
- Obr. 12: Plan der Stadt der Iglau, mapa z roku 1876, Okresní archiv města Jihlavy

Seznam fotografické přílohy:

Situační pohled na kostel od železničního mostu

Kostel od východu, kněžiště a část sakristie
presbytář od jihu

pohled na kostel od severovýchodu
detail oválného ležatého okna severní zdi lodi

detaily v severní zdi lodi: nejvýchodněji posazení štěrbinové okno a ležaté oválné okno
původní zaslepené štěrbinové okno

pohled na západní průčelí
pohled od severozápadu

hlavní vstup v západním průčelí
detail kamenného ostění

vnější kazatelna na jihozápadním nároží
pohled na kostel přes železniční trať ze severozápadu
pohled na část fasády lodi z jihu

ostění raně gotického zaslepeného vstupu v jižní fasádě lodi

renesanční vstup v jižní straně lodi
detail kamenného ostění

vstup v jižní straně presbytáře
detail kamenného ostění

pohled do klenby presbytáře

klenba v presbytáři
konzola a výklenky v severní zdi presbytáře

dveře v severní zdi presbyteria vedoucí do sakristie
kamenná patka v západním rohu

pohled do lodi od západu
výklenky v presbytáři

Seznam listin přiložených v příloze:

1233- CDB III/1, č. 48, s. 48-49

1233- CDB III/1, č. 49, s. 49-50

1234- CDB III/1, č. 88, s. 97

1235- CDB III/1, č. 120, s. 150

1243- CDB IV/1, č. 19, s. 89-92 (verze A,B)

1257- CDM III, č.253, s. 241

1304- Reg II, č. 1996, s. 862

1307-Reg II, č. 2129, s. 917

1307-Reg II, č. 2130, s. 918

Resume

Tato práce se zabývá poměrně širokým tématem osídlení a první církevní organizace v Jihlavě a v jejím bezprostředním okolí v raném a vrcholném středověku. Snaží se především o shrnutí dosavadních poznatků a vytvoření ucelenějšího pohledu na dané téma. Východiskem byla jak literatura, písemné a obrazové prameny, tak i stavba kostela sv. Jana Křtitele ke kterému se počátky předlokačního osídlení města Jihlavy bezprostředně vztahují. O nejstarší podobě kostela se však neví nic určitějšího a tak rekonstrukce původní podoby je spíše pracovní hypotézou, která se opírá o poznatky ze sondáže z roku 1984.

V práci je částečně zahrnuto také hledisko přírodních podmínek, které měly nepochybný vliv na průběh osídlení. Těsně s tím souvisí i pokus o vymezení staré jihlavské farnosti a lokalizaci jejích vsí.

V závěru jsou pak nastíněny otázky pro možné budoucí bádání.

This bachelor thesis considers the vast theme of habitation and first Church organization in Jihlava and its close surroundings in early and peak period of the Middle Age. First of all it pursues to summarize the up to now findings and to create the compact view on this theme. The resources were the literature, written and image sources, as well the building of the St. Jan Křtitel church to which the roots of pre-location habitation of Jihlava town are definitely related. The most original appearance of the church is unknown, thus the reconstruction of the original appearance is more likely the working hypothesis that uses the knowledge and researches from the year 1984.

In part, this thesis also considers the aspect of the natural conditions that undoubtedly influenced the habitation process. The attempt of the definition of old Jihlava parish and localization of its villages coheres very closely with it. The possible questions for the future research are proposed in the conclusion.

Počet znaků včetně mezer a poznámek pod čarou: 126 454